พงศาวดารเมืองล้านช้าง

และ

ลำดับสกุลสิทธิสาริบุตร

ราชตระกูลล้านช้าง เวียงจันทน์

นางนนทปัญญา (สงวน มกรานนท์)

พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ

คุณหญิงชลปทานธนารักษ์

(พอน โหตระภวานนท์)

๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๘๓

ณ เมรุวัดไตรมิตต์วิทยาราม

พงศาวดารเมืองล้านช้าง

และ

ลำดับสกุลสิทธิสาริบุตร

ราชตระกูลล้านช้าง เวียงจันทน์

นางนนทปัญญา (สงวน มกรานนท์)

พิมพ์แจกในงานฌาปนกิจศพ

คุณหญิงชลปทานธนารักษ์

(พอน โหตรภวานนท์)

๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๙๔

ณ เมรุวัดไตรมิตร์วิทยาราม

คำปรารภ

การที่ได้พิมพ์พงศาวดารเมืองล้านช้างและลำดับสกุลสิทธิสาริบุตรขึ้นครั้งนี้ ก็เพราะเจ้าคุณชลปทานธนารักษ์ (หยอง โหตรภวานนท์) และนางนนทปัญญา (สงวน มกรานนท์) ธิดาของท่าน มีความประสงค์จะรวบรวมลำดับชั้นญาติ นามและประวัติย่อของญาติในสกุลไว้ เพื่อเป็นเกียรติยศแด่คุณหญิงชลปทานธนารักษ์และญาติ และเพื่อเป็นบรรณาการแก่ท่านที่กรุณาไปให้เกียรติยศแก่ศพคุณหญิงชลปทานธนารักษ์ด้วย ฉะนั้น ผู้สืบสกุลสิทธิสาริบุตรและราชตระกูลเวียงจันทน์อื่น ๆ คงจะเห็นพ้องกับข้าพเจ้า คือขอขอบพระคุณ เจ้าคุณชลปทานธนารักษ์และนางนนทปัญญาไว้ในที่นี้ด้วย

อานิสงสผลใด ๆ อันพึงมีพึงได้ในบุญที่ได้บำเพ็ญนี้ ขออุทิศ อานิสงสผลนั้น แด่ คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ (พอน โหตรภวานนท์) ซึ่งไปสู่ปรโลกแล้ว ขอจงอนุโมทนาเพื่อประโยชน์และความสุขตามสมควรแก่คติอุปบัติในสัมปรายภพนั้น ๆ เทอญ.

พระยาประมวญวิชาพูล

ถนนสีลม พระนคร

๑๖ ตุลาคม ๒๔๘๓

ประวัติสังเขป

คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ เป็นธิดาใหญ่ของนายวัน สิทธิสาริบุตร และ พึ่ง สิทธิสาริบุตร เกิดณวัน ๔ ฯ๑๕ ๘ ค่ำ ปีกุน นพศก จุลศักราช ๑๒๔๙ ตรงกับวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ ที่บ้านตำบลตรอกบ้านอู่ ตลาดบางรัก อำเภอบางรัก จังหวัดพระนคร ได้ทำการสมรสกับ พระยาชลปทานธนารักษ์ (หยอง โหตรภวานนท์) เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๗ มีบุตร ๒ คนคือ

๑. นายเสงี่ยม โหตรภวานนท์

๒. นางนนทปัญญา (สงวน มกรานนท์) ภรรยาพระนนทปัญญา (โต มกรานนท์)

คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ เป็นผู้โอบอ้อมอารีต่อญาติพี่น้อง และเป็นผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนามาก เป็นทั้งแม่บ้าน ภรรยาและมารดาที่ดี ได้ถึงแก่กรรมโดยโรคดีซ่าน ณวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๙๒ ที่บ้านตลาดน้อย อำเภอสัมพันธวงศ์ จังหวัดพระนคร.

คุณหญิงชลปทานธนารักษ์

(พอน โหตรภวานนท์)

ชาตะ ๒๔๓๐ มตะ ๒๔๘๒

สิริอายุศม์ ๕๒ โดยปี

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๒

ลำดับชั้นญาติในสกุลสิทธิสาริบุตรนี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารีประทานมาให้บ้าง ท่านผู้ใหญ่ในสกุลให้มาบ้าง ได้มาจากพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ และที่ ๓ บ้าง และพงศาวดารล้านช้างฉะบับภาษาไทยอีสานของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) บ้าง ข้าพเจ้าได้รวบรวมขึ้นเองบ้าง เท่าที่หาได้ประมาณ ๑๖-๑๗ ปี และได้พิมพ์ขึ้นไว้คราวหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ แต่เพียงชั้นที่ ๕ ถึงชั้นที่ ๑๐ ของคราวนี้ลงไป คราวนี้ได้เรียงถัดขึ้นไปจากชั้นที่ ๕ นั้นอีก ๔ ชั้น เมื่อต้องการทราบตั้งแต่ชั้นที่ ๑ ขึ้นไปอีก โปรดดูพระราชพงศาวดารเมืองล้านช้างหรือไทยในแดนอีสาน ซึ่งพิมพ์ไว้ต้นลำดับสกุลนี้

ราชตระกูลเวียงจันทน์เท่าที่ข้าพเจ้าทราบ มีสกุลสิทธิ-สาริบุตร ชาลิจันทร์และจันทนากร และมีสกุลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยคือ สกุล ณจัมปาศักดิ์ และ พรหโมบล แต่สำหรับสกุลชาลิจันทร์ ข้าพเจ้าทราบดี จึงได้ลำดับไว้ในหนังสือเล่มนี้ ส่วนสกุลอื่น ๆ ข้าพเจ้าทราบไม่ละเอียด จึงไม่ได้ใส่ไว้ โปรดสืบโยงเอาเองจากสายสกุลใหญ่ อนึ่ง ข้าพเจ้าได้รวบรวมสกุลนี้ขึ้นเท่าที่สามารถจะหามาได้เท่านั้น ถ้าข้อความอันใดผิดพลาด ก็จงโปรดให้อภัยด้วย

อนึ่ง ในคราวพิมพ์พงศาวดารเมืองล้านช้างครั้งที่ ๒ นี้ ข้าพเจ้าได้แก้พระวอและพระตาเป็นคนคนเดียวกัน ดังที่ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ วัดบรมนิวาส ได้แนะให้ เพราะพระวอ เป็นบรรพบุรุษของท่าน ทั้งได้แก้ปีเสกพระเจ้านันทเสนเป็น พระเจ้าล้านช้าง และพระนามพระเจ้าอินทรวงศ์เป็นพระเจ้า ชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ ให้ตรงกับศุภอักษรเวียงจันทน์ และ จดหมายเหตุตั้งเจ้าประเทศราช ซึ่ง ศรีชลาลัย ได้อ้างไว้ใน หนังสือ "ไทยต้องจำ" ข้าพเจ้าขอขอบพระคุณท่านทั้งสอง ที่กล่าวนามมาแล้วข้างต้น รวมทั้งพระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) และหลวงศรีอมรญาณ (ศรี อมร) ที่ได้ช่วย ทำหนังสือให้ถูกต้องยิ่งขึ้น.

พระยาประมวญวิชาพูล

๙๐๙ ถนนสีลม พระนคร

๑๒ พฤศจิกายน ๒๔๘๓

คำนำพิมพ์ครั้งที่ ๑

พงศาวดารเมืองล้านช้างมีอยู่ในที่ต่าง ๆ เรี่ยรายอยู่หลายแห่งด้วยกัน ข้าพเจ้าเห็นเบ็นการสมควรที่จะรวบรวมไว้เบ็นเล่มเดียวกัน เพื่อจะได้เผยแผ่เกียรยศของชาวไทยอิสาน และทั้งจะได้รักษาเรื่องราวของเก่าไว้ด้วย แม้บัดนี้เมืองล้านช้างเกือบจะศูนย์สิ้นชื่อและต้องถูกแยกจากพี่น้องชาวไทยด้วยกันก็ดี แต่เขาก็มีเชื้อชาติอันเดียวกันกับเรา จึงคงเบ็นพี่น้องกันกับเราอยู่นั่นเอง ถึงในกาลก่อนจะมีการกระทบกระทั่งกันมากก็ดี แต่ก็เบ็นเรื่องแล้วมาแล้วในระหว่างพี่น้อง ไม่ควรจะรื้อฟื้นเก็บมาคิดอีก ควรให้อภัยกันเสีย ตั้งหน้าสมานสามัคคีโดยช่วยเหลือและยกย่องซึ่งกันและกัน เพื่อให้เกิดความสุขความเจริญในมวลชนเชื้อชาติในแหลมทองด้วยกัน

ข้อความสำคัญในทางประวัติศาสตร์หายาก มีแต่ประวัติของพระมหากษัตริย์ เหตุการณ์สงคราม และการจลาจลเบ็นพื้น ถึงดังนั้นก็ยังมีน้อยอยู่นั่นเอง ฉะนั้น จะเขียนอย่างประวัติศาสตร์สมัยใหม่ไม่ได้ ส่วนพระเกียรติของพระมหากษัตริย์ล้านช้างนั้น จะคงยกย่องไว้อย่างสูงให้สมกับที่เบ็นประมุขของชนชาวไทยอิสาน ตามประเพณีของเขา

คำ "สัตนาคนหุต" (หมื่นแห่งช้างร้อยหนึ่ง) เบ็นคำแปลคำ "ล้านช้าง" ฉะนั้น จึงตัดทิ้งเสีย คงใช้คำล้านช้างเดิมต่อไป คำล้านช้างนี้ พระยาอนุมานราชธน (ยง

เสฐียรโกเศศ) เห็นว่าเป็นชื่อแม่น้ำโขงตอนปลาย และทั้งในเวลานี้ แม่น้ำโขงตอนที่อยู่ในประเทศก็เรียกว่า "หล่านช้อง" ล้านช้าง หรือ หล่านช้อง สันนิษฐานได้ว่า เป็นคำ ๆ เดียวกัน แต่เรียกเพี้ยนกันไปเท่านั้นเอง

พงศาวดารเมืองล้านช้างได้สำเร็จรูปขึ้นได้ ก็ด้วยอาศัยหนังสือต่าง ๆ ต่อไปนี้ใช้เป็นหลักพิจารณา คือ พงศาวดารล้านช้างฉะบับที่อยู่ในศาลาลูกขุน และฉะบับที่เป็นภาษาของชาวอีสาน ของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) พงศาวดารโยนก ของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค) พงศาวดารเมืองหลวงพระบาง ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ คำอธิบายเรื่องในพงศาวดารฉะบับพระราชหัตถเลขา เล่ม ๑ ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ พงศาวดารหัวเมืองภาคอีสาน ของหม่อมอมรวงศ์วิจิตร (ม.ร.ว. ปฐม คเนจร) พระราชพงศาวดารรัชชกาลที่ ๑ และรัชชกาลที่ ๓ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) และพระปทุมเทวาภิบาล (เยี่ยม เอกสิทธิ์) ได้กรุณาส่งลำดับวงศ์พระเจ้าหลวงพระบางของเจ้าเพ็ชรราชณเมืองหลวงพระบางมาให้ พระยาอุปกิตศิลปสาร (นิ่ม กาญจนชีวะ) และพระบริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนาคม) ได้ช่วยกรุณาตรวจแก้ทักท้วง หลวงศรีอมรญาณ (ศรี อมร) ช่วยจัดการพิมพ์

ข้าพเจ้าขอขอบพระเดชพระคุณและพระคุณของท่านเจ้าของหนังสือ และท่านที่ช่วยเหลือไว้ในที่นี้ด้วย.

พระยาประมวญวิชาพูล

๙๐๙ ถนนสีลม พระนคร

๒๖ สิงหาคม ๒๔๘๒

พงศาวดารเมืองล้านช้าง
(ไทยในแดนอีสาน)

ถิ่นของไทยที่คงเป็นประเทศเอกราชอยู่ในเวลานี้ก็มีแต่ประเทศไทยอยู่แห่งเดียวเท่านั้น ในประเทศไทยนี้มีไทยลานนาและไทยล้านช้างซึ่งเรียกรวมว่าไทยเหนือ และมีไทยที่อยู่ถัดลงมาทางใต้ซึ่งไทยลานนาและไทยล้านช้างเรียกรวมว่าไทยใต้ นอกจากนี้ยังมีไทยอิสลามอีก แต่บัดนี้เรียกว่าไทยทั้งหมด

ชาวไทยในถิ่นเดิม

ชนชาติไทยเป็นชาติใหญ่ชาติหนึ่ง ได้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในทวีปอาเซียตะวันออกมาหลายพันปี ในเวลานี้ชนชาติไทยได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในประเทศไทย พะม่า มณฑลอัสสัมหรืออาหม ในประเทศจีนตอนใต้ในแคว้นตังเกี๋ยเกาะไหหลำ คนไทยเหล่านี้เรียกชื่อต่าง ๆ กันตามถิ่นที่อยู่ เช่นเรียกว่า ปา ลุง ยวน ลาว ฉาน (จากศาม-สยาม) เงี้ยวหรือแกว ลื้อ เขิน ขำติ อาหม กระแซ ก็มี ที่คงเรียกตามเค้านามเดิมว่าผู้ไทย แถง โถน และโท้ ก็มีบ้าง แต่ก็ล้วนเป็นคนชาติไทย พูดภาษาไทย และถือตัวว่าเป็นไทยด้วยกันทั้งนั้น

ถิ่นเดิมของไทยเท่าที่ปรากฏในประวัติศาสตร์แน่ชัดว่าอยู่ในลุ่มแม่น้ำอยังจื้อทั้งสองฝั่ง และดินแดนที่อยู่ต่ำลงมาทางใต้ ในเวลานี้ตกเป็นอาณาจักรจีนที่เรียกว่า มณฑลฮุนาน มณฑลฮูเป่ มณฑลฮุนหนำ มณฑลกุยจิ๋ว มณฑลกวางตุ้ง มณฑลกวางไส มีบ้านเมืองและเจ้านายของตนเองปกครองแยกย้ายกันอยู่เป็นหลายอาณาเขตต์ ต่อมาชาวไทยถูกจีนรุกรานชิงเอาดินแดน ไทยสู้จีนไม่ได้ พวกที่ไม่อยากอยู่ในอำนาจจีนจึงพากันทิ้งบ้านเมืองอพยพลงมาหาภูมิลำเนาใหม่ เรื่องจีนบุกรุกเอาดินแดนไทยมีปรากฏในเรื่องสามก๊ก ราว ๆ พ.ศ. ๗๖๘ ว่าเมื่อพระเจ้าเล่าปี่เป็นใหญ่ในเมืองเสฉวน แล้วต่อมาในต้นรัชชกาลของพระเจ้าเล่าเสียนนั้น ขงเบ้ง[๑] ได้ยกกองทัพมาปราบเบ้งเฮกหัวหน้าชาวไทยที่อยู่ในเขตต์แดนติดต่อกับแดนเสฉวน เบ้งเฮกแพ้ขงเบ้ง ๆ จับได้ถึง ๗ ครั้ง ขงเบ้งเกลี้ยกล่อมให้เบ้งเฮกยอมขึ้นแก่พระเจ้าเล่าเสียน ในที่สุดเบ้งเฮกก็ยอม เขตต์แดนไทยแถบนั้นจึงตกไปขึ้นแก่จีน

พวกไทยที่อพยพมาหาภูมิลำเนาใหม่ พวกหนึ่งไปทางทิศตะวันตก ไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ริมแม่น้ำคง (สลวิล) และ

---

๑ จีนหลวงเรียกว่าข้งหมิ่ง จีนแต้จิ๋วเรียกว่าขงเหมง จีนไหหลำเรียกว่าขงเหม่ง พระบริหารเทพธานี (เฉลิม กาญจนาคม) เห็นว่าคำขงเบ้งขงหมิ่งนี้คือ "ขุนเมือง" ๆ นี้เป็นคนไทย บ้านอยู่ใกล้อาณาเขตต์นครปา เมื่อไปรบเบ้งเฮกก็ใช้ความอะลุ้มอล่วย ไม่มีความอาฆาตมาดร้ายเลย แสดงว่าเป็นพวกเดียวกัน อนึ่งขงเบ้งมีฉายาว่าอาจารย์ฮกหอง แซ่จูกัด ชื่อเหลียง แซ่จูกัด ถืออกจะแปลกกว่าแซ่ของชาวจีนอื่น ๆ

อพยพต่อไปในแดนพะม่าจนถึงแดนอัสสัม พวกนี้ได้นามว่าไทยใหญ่ (แต่มักเรียกเงี้ยวหรือฉาน) อีกพวกหนึ่งลงมาทางใต้ มาตั้งอยู่ในดินแดนซึ่งเรียกว่าตังเกี๋ย สิบสองเจ้าไทย (จุไทย) สิบสองพันนา (ปันนา) ข้างเหนือแม่น้ำโขง พวกนี้ได้นามว่าไทยน้อย เป็นบรรพบุรุษของพวกไทยที่มาเป็นชาวเมืองไทย ชาวเมืองเชียงรุ้ง ชาวเมืองเชียงตุง ชาวเมืองหลวงพระบาง ชาวเมืองเวียงจันทน์ ชาวเมืองนครจัมปาศักดิ์ ชาวลื้อและชาวเขิน

อนึ่ง พวกไทยในเมืองเดิมได้เสียเขตต์แดนทางตะวันออกไปแก่จีนเป็นอันมากในครั้งนั้นก็ดี เมืองไทยเดิมก็ยังไม่ศูนย์สิ้น ยังคงมีอาณาเขตต์และพระเจ้าแผ่นดินปกครองกันเป็นอิสสระต่อมาอีกหลายร้อยปี ปรากฏว่ายังมีห้าแคว้นรวมกันเข้าเป็นประเทศน่านเจ้า จีนเรียกนานเจาหรือน่างเจี่ยว มีพระเจ้าแผ่นดินปกครอง ตั้งราชธานีอยู่ณเมืองหนองแส (ตาลิฟู) ในมณฑลฮุนหนำของจีนเดี๋ยวนี้ พวกไทยน่านเจ้ามีกำลังมาก ได้ยกไปตีเมืองธิเบต แต่ต่อมาเมื่อราว ๆ พ.ศ. ๑๔๒๐ ได้ยอมเป็นไมตรีกับจีน พระเจ้าแผ่นดินไทย ได้อภิเษกสมรสกับราชธิดาพระเจ้ากรุงจีนราชวงศ์ถัง เกิดราชวงศ์เป็นเชื้อจีน จึงเป็นเหตุหนึ่งให้ไทยในเมืองเดิมไปนิยมขนบธรรมเนียมจีน ทิ้งประเพณีเดิมของตนเปลี่ยนไปเอาอย่างจีน ประเทศไทยได้เป็นอิสสระอยู่จนถึงเมื่อพระเจ้า

หงวนสี่โจ๊วฮ่องเต้ (กุบลายข่าน) กษัตริย์ต้นราชวงศ์หงวน ได้เป็นใหญ่ในประเทศจีน และได้ยกกองทัพมาปราบปราม เมืองไทยเดิมตลอดไปจนแดนพะม่า เมื่อราว ๆ พ.ศ. ๑๗๙๗ แต่นั้นมาเมืองไทยเดิมจึงสิ้นอิสสระตกเป็นเมืองขึ้นของจีน

เมื่อไทยน้อยอพยพลงมาตั้งอยู่ทางต้นแม่น้ำโขงในตังเกี๋ย สิบสองเจ้าไทย และสิบสองพันนาแล้ว เห็นว่าดินแดนข้างใต้ซึ่งเป็นอาณาเขตต์ละว้า (ลาว) อุดมสมบูรณ์กว่า ก็พากันอพยพข้ามแม่น้ำโขงลงมาทางใต้ พวกที่มาอยู่ในที่ ๆ มีผู้เป็นใหญ่ปกครองบ้านเมือง ก็ยอมอยู่ในบังคับบัญชาเป็นไพร่บ้านพลเมืองของเมืองนั้น ๆ นาน ๆ เข้าชนชาติไทยก็อพยพลงมามากเข้า จึงมีชนชาติไทยในแดนลาวมากขึ้น

ในสมัยเมื่อพะม่ากับขอมรบพุ่งแย่งชิงอาณาเขตต์ลาวกันแล้วอ่อนกำลังลง พวกไทยที่อยู่ทางสิบสองเจ้าไทยมีมากขึ้น เกิดมีพระเจ้าแผ่นดินไทยซึ่งทรงอานุภาพมากองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ขุนบรม ยกกองทัพลงมาจากเมืองแถง (แถน) ขับไล่ขอมชิงเอาแดนลาวได้ตลอดลงมาจนถึงเมืองชะเลียง (สวรรคโลก) แผ่อาณาเขตต์ไทยลงมาตลอดท้องที่ที่เป็นเขตต์เมืองหลวงพระบาง เมืองเวียงจันทน์ เมืองหนองคาย และดินแดนที่เคยเป็นมณฑลภาคพายัพ

ขุนบรมมีพระราชโอรส ๗ องค์ คือ ขุนลอ ท้าวยี่ผาล้าน ท้าวสามจุสง ท้าวไสผง (ไชยพงษ์ หรือ ไผสง) ท้าวงัวอิน ท้าวลกกรม และท้าวเจดเจือง (ผอสาม)

ขุนลอ ท้าวลกกรม และท้าวเจดเจือง (ผอสาม) เกิดจากนางเอดแคง ท้าวยี่ผาล้าน ท้าวสามจุสง ท้าวไสผง และท้าวงัวอิน เกิดจากนางยมภาลา

ขุนบรมให้พระราชโอรสทั้งเจ็ดแยกย้ายกันไปสร้างเมืองอยู่ตามที่ต่าง ๆ ขุนลอสร้างเมืองชะวา (คือเมืองเชียงคงหรือเชียงทองนั่นเอง) ขุนยี่ผาล้าน สร้างเมืองประดึง หรือหนองแส ท้าวสามจุสงไปสร้างเมืองบัวชุม หรือญวนแกว ท้าวไสผง สร้างเมืองลานนา (โยนกนาคนคร) ท้าวงัวอิน สร้างเมืองอโยธยา ท้าวลกกรมสร้างเมืองคำเกิดหรืออินทปัต ท้าวเจดเจือง สร้างเมืองเชียงขวาง (เมืองพวน)

เมืองล้านช้าง

เมืองล้านช้างหรือประเทศล้านช้างเป็นประเทศไทยในแดนอีสาน ตั้งอยู่ในลุ่มแม่น้ำล้านช้าง[๑] (โขง) ทั้งสองฟาก

---

๑ ในศิลาจารึกของพระเจ้าขุนรามคำแหง เรียกคนที่อยู่ริมแม่น้ำว่าเป็นชาวแม่น้ำนั้น ๆ เช่นพวกที่อยู่ที่แม่น้ำอูหรือแม่น้ำของก็เรียกว่า "ชาวอูชาวของ" ฉะนั้นคนที่อยู่ริมแม่น้ำล้านช้างจึงเรียกว่าชาวล้านช้าง และเมืองของเขาก็เรียกว่าเมืองล้านช้าง ต่อเมื่อชาวล้านช้างอพยพตามลำน้ำลงมาทางใต้ก็คงเรียกชื่อและประเทศของเขาตามเดิม แม่น้ำล้านช้างนี้ไหลผ่านไปหลายประเทศ ต่างประเทศต่างเรียกชื่อต่าง ๆ กัน ฉะนั้นจึงมีชื่อหลายชื่อ

ผึ้ง ได้เป็นประเทศเอกราชอยู่หลายร้อยปี มีโบราณวัตถุสำคัญสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๖) อยู่ที่องค์พระมหาเจดีย์ธาตุพนม จังหวัดนครพนม เก่ากว่าปราสาทหินของขอม นครพนมเคยเป็นนครหลวงของเมืองลาวหรือละว้าในแคว้นโคตรบูร จีนเรียกว่าฟูนัน เมืองล้านช้างนี้มีเนื้อที่ทั้งหมดประมาณ ๔๗๐,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร

ขุนลอผู้เป็นพี่อ้าย ยกพาไพร่พลลงมาสร้างเมืองชะวาซึ่งบางสมัยเรียกว่าเมืองเชียงคงหรือเชียงทอง ต่อมาเมื่อเป็นราชธานีจึงเรียกแต่เพียง "เมืองหลวง" เฉย ๆ ครั้นได้พระบางมาไว้ และเกิดมีราชธานีในเมืองล้านช้างขึ้นสองแห่ง จึงเรียกเมืองหลวงที่มีพระบางว่า เมืองหลวงพระบาง ขุนลอครองราชสมบัติอยู่จนชรามากจึงสวรรคต ขุนชะวาผู้เป็นพระราชโอรสได้ขึ้นครองราชสมบัติในเมืองล้านช้างสืบไป

ขุนชะวามีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนชะวาเลา ขุนชะวาสวรรคตแล้ว ขุนชะวาเลาได้ขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนสูง

ขุนชะวาเลาสวรรคตแล้ว ขุนสูงขึ้นครองราชสมบัติ ขุนสูงมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนเด็ก

ขุนสูงสวรรคตแล้ว ขุนเด็กได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนเด็กมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนคุม

ขุนเด็กสวรรคตแล้ว ขุนคุมได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนคุมมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนคิม

ขุนคุมสวรรคตแล้ว ขุนคึมได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนคึมมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนคัว

ขุนคึมสวรรคตแล้ว ขุนคัวได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนคัวมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนคาน

ขุนคัวสวรรคตแล้ว ขุนคานได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนคานมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนแพง

ขุนคานสวรรคตแล้ว ขุนแพงได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนแพงมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนเพ็ง

ขุนแพงสวรรคตแล้ว ขุนเพ็งได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนเพ็งมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนพี

ขุนเพ็งสวรรคตแล้ว ขุนพีได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนพีมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนคำ

ขุนพีสวรรคตแล้ว ขุนคำได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนคำมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนรุง (ฮุง)

ขุนคำสวรรคตแล้ว ขุนรุง (ฮุง) ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ขุนรุงมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวแทนโม

ขุนรุงไม่ตั้งอยู่ในประเพณีโบราณ ยกไพร่พลไปทำสงคราม ๓ ปี ได้เสียผู้คนไปเป็นอันมาก

ขุนรุงสวรรคตแล้ว ท้าวแทนโมขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวแทนโมมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวยุง

ท้านแทนโมสวรรคตแล้ว ท้าวยุงขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวยุงมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวเยิก

ท้าวยุงสวรรคตแล้ว ท้าวเยิกได้ขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวเยิกมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวพิน

ท้าวเยิกสวรรคตแล้ว ท้าวพินได้ขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวพินมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวผาด

ท้าวพินสวรรคตแล้ว ท้าวผาดได้ขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวผาดมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวหลวง (หว่าง)

ท้าวผาดสวรรคตแล้ว ท้าวหลวง (หว่าง) ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ท้าวหลวง (หว่าง) มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวลัง

ปีมะแมตรีศก พ.ศ. ๑๘๑๔ ท้าวหลวง (หว่าง) สวรรคตแล้ว ท้าวลังขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว[๑] ได้เฉลิมพระนามว่าพระยาลัง พระยาลังมีพระราชโอรสองค์หนึ่งมีพระนามว่าท้าวสุวรรณคำผง พระยาลังครองราชสมบัติอยู่ ๔๕ ปีก็ถูกเอาออกจากราชสมบัติ เพราะไม่ได้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรมและเลยสวรรคต

ปีมะโรงอัฐศก พ.ศ. ๑๘๕๘ ท้าวสุวรรณคำผงได้ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว เฉลิมพระนามว่าพระยาสุวรรณคำผง มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าขุนยักฟ้า ๆ มีพระโอรส ๖ องค์ มีพระนามว่า ท้าวฟ้างุ้ม ท้าวฟ้าเงี้ยว ท้าวฟ้ายาน ท้าวคานคำ ท้าวฟ้าก่ำ ท้าวฟ้าเขียว ท้าวฟ้างุ้มเมื่อประสูติมีพระทนต์เต็มพระโอษฐ์

---

๑ ตรงกับคำว่าเศวตฉัตร

ขุนยักฟ้าต้องโทษเพราะไปทำชู้กับนางขอม นางสนมพระเจ้าล้านช้าง จึงถูกขับออกจากพระราชอาณาเขตต์ล้านช้าง ท้าวฟ้างุ้มขอตามพระบิดาไปด้วย เสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยเกรงกลัวขุนยักฟ้าและท้าวฟ้างุ้ม จึงพร้อมกันแต่งให้เถ้ากะโยยคนหนึ่ง เถ้ากรางคนหนึ่ง เถ้าคำคนหนึ่ง หอไชยคนหนึ่ง โลดังคนหนึ่ง ให้เอาเรือลำหนึ่งไปส่งขุนยักฟ้ากับท้าวฟ้างุ้มใต้แก่งลีผีเหนือเมืองอินทบัต

ขุนยักฟ้ากับท้าวฟ้างุ้มได้ไปขออาศัยอยู่ในกุฎิพระมหาเถรปาสมันในเมืองอินทบัต ท้าวฟ้างุ้มถวายตัวทำราชการอยู่กับพระยาศิริจุนทราชพระเจ้าอินทบัต ภายหลังพระเจ้าอินทบัตยกนางคำหยาดพระราชธิดาให้เป็นชายาของท้าวฟ้างุ้ม

ปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๑๘๙๔ พระยาศิริจุนทราชได้ให้กองทัพท้าวฟ้างุ้มกับขุนยักฟ้ายกขึ้นไปตีเมืองล้านช้าง ท้าวฟ้างุ้มกับขุนยักฟ้ามีหนังสือไปเกลี้ยกล่อมเจ้าเมืองรายทางให้เข้าด้วย แต่เจ้าเมืองเหล่านั้นไม่ยอมเข้าด้วย

ท้าวเถียมคำยอลูกพระยายี่หินเจ้าเมืองพวนถูกขับจากเมือง เพราะเป็นชู้กับนางสนมของพระบิดา มาขอท้าวฟ้างุ้มและขุนยักฟ้าไปช่วยตีเมืองพวน ท้าวฟ้างุ้มและขุนยักฟ้าตีเมืองพวนได้และฆ่าเจ้าพระยายี่หินเสีย แล้วตั้งท้าวเถียนคำยอให้เป็นพระยาคำยอครองราชสมบัติในเมืองพวนต่อไป

ปีมะเส็งเบญจศก พ.ศ. ๑๘๙๖ ขุนยักฟ้ากับท้าวฟ้างุ้ม จึงสั่งพระยาคำยอเกณฑ์เอากองทัพเมืองพวนยกขึ้นไปถึงแดนเมืองล้านช้าง ท้าวฟ้างุ้มจึงแต่งราชทูตถือราชศาสน์ไปขอราชสมบัติเมืองล้านช้างต่อพระยาสุวรรณคำผงพระเจ้าปู่ พระเจ้าล้านช้างไม่ยอมให้จึงให้เสนาบดีเกณฑ์กองทัพยกออกต่อรบกับกองทัพท้าวฟ้างุ้ม ได้รบกันหลายครั้ง กองทัพล้านช้างพ่ายแพ้ท้าวฟ้างุ้มทุกครั้ง พระยาสุวรรณคำผงมีความละอายแก่พระราชนัดดาเป็นอันมาก จึงเอาเชือกผูกพระสอแขวนขื่อในหอสูงสวรรคต อยู่ในราชสมบัติ ๓๗ ปี เสนาบดีทั้งปวงจึงพร้อมกันอัญเชิญเอาท้าวฟ้างุ้ม ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่าพระยาฟ้างุ้มแถลงหล้าธรณี

พ.ศ. ๑๘๙๖ ขุนยักฟ้ายกทัพตีลงมาทางแม่น้ำเชืองแม่น้ำแซง ครั้นมาถึงปากห้วยสานในลำแม่น้ำเชือง ประชวรลงสิ้นพระชนม์

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๑๘๙๙ พระเจ้าล้านช้างพระยาฟ้างุ้มคิดพยาบาทท้าวพระยาเมืองเวียงจันทน์ เมืองไผ่หนาม เมืองท้ายหลวง เมืองตีโคฏตระบอง เมืองตระบองที่ไม่ยอมเข้าด้วย จึงยกกองทัพลงไปตีเมืองเวียงจันทน์ เมืองห้วยหลวง เมืองตีโคฏตระบอง เมืองตระบอง เมืองไผ่หนาม ตีได้ทั้งห้าเมือง พระยาฟ้างุ้มจึงให้พระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนาม

ทำยุทธหัตถีกับพระองค์ ไม่มีใครแพ้หรือชะนะ พระยาฟ้างุ้มจึงตั้งพระยาเภาเจ้าเมืองไผ่หนามให้เป็นพระยาเวียงคำ เมืองไผ่หนามจึงเปลี่ยนชื่อเป็นเมืองเวียงคำ

พระยาศิริจุนทราชพระเจ้าอินทปัตได้ให้ราชทูตถือราชศาส์นขึ้นไปให้หาตัวพระเจ้าล้านช้างขึ้นไปเฝ้า พระยาฟ้างุ้มก็ไปเฝ้า พระเจ้าอินทปัตให้พระยาฟ้างุ้มรับศีลห้าต่อพระมหาเถรปาสมันในมหาวิหารพระบาง แล้วจึงยกบรรดาเมืองขึ้นของเมืองอินทปัตข้างฝ่ายเหนือตั้งแต่แก่งลีผีขึ้นไปให้ไปขึ้นแก่พระยาฟ้างุ้มทั้งสิ้น แล้วพระยาฟ้างุ้มก็ขอพระบาง พระมหาเถรปาสมัน พระภิกษุสงฆ์ ๔ รูป สามเณร ๓ รูป ราชบัณฑิต ๔ คน กับขอต้นพระศรีมหาโพธิซึ่งได้มาจากลังกาทวีปนั้นต้นหนึ่ง พระยาศิริจุนทราชก็ให้ตามความปรารถนา

ครั้นพระยาฟ้างุ้มไปถึงเมืองเวียงคำ พระยาเวียงคำมีความโสมนัสศรัทธาต่อพระบางยิ่งนัก จึงเข้าเฝ้าอ้อนวอนขออัญเชิญพระบางไว้กราบไหว้สักการบูชา พระยาฟ้างุ้มก็ให้พระบางแก่พระยาเวียงคำไว้สักการบูชาตามความประสงค์ แล้วก็รีบขึ้นไปครองราชสมบัติในเมืองล้านช้างตามเดิม

พระยาฟ้างุ้มมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง พระนามว่าท้าวอุ่นเรือน พระยาฟ้างุ้มให้เอาท้าวอุ่นเรือนไปทิ้งน้ำ เพราะโหรทำนายว่าลูกจะแพ้พ่อ หอหลวง[๑] เก็บไปเลี้ยงไว้

---

๑ สมเด็จพระสังฆราชปาสมัน

ครั้นภายหลังพระยาฟ้างุ้มหาตั้งอยู่ในยุตติธรรมไม่ เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรก็พร้อมกันขับพระยาฟ้างุ้มออกจากพระราชอาณาเขตต์ล้านช้าง พระยาฟ้างุ้มหนีไปพึ่งพระยาคำตันอยู่ที่เมืองน่าน พระยาฟ้างุ้มอยู่ในราชสมบัติเมืองล้านช้าง ๔๑ ปี พระชนม์ได้ ๗๐ พรรษาก็สิ้นพระชนม์

ปีระกาเบ็ญจศก พ.ศ. ๑๙๓๖ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์พร้อมกันอัญเชิญท้าวอุ่นเรือนพระราชโอรสพระยาฟ้างุ้มขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว ถวายพระนามว่าพระเจ้าสามแสนไทยไตรภูวนาธิบัตย์ ครั้งนั้นบ้านเมืองอยู่เย็นเป็นสุขสบาย ด้วยพระมหากษัตริย์ตั้งอยู่ในยุตติธรรม จัดตราดูหน่อยเบี้ยคนทั้งหลายได้สามแสนเบี้ย[๑] พระเจ้าสามแสนไทยมีพระราชโอรส ๖ องค์ พระนามว่า ท้าวล้านคำแดง ท้าวคำเติม ท้าวฟ้าคืน ท้าวหมื่นไชย[๒] ทั้ง ๔องค์นี้ เกิดจากเจ้านางแก้วยอดฟ้าพระธิดาพระยาอโยธยาท้าวกอนคำ[๓] เกิดจากเจ้านางน้อยออกสาพระธิดาพระยาเชียงใหม่ และท้าวลือไชย กับมีพระธิดา ๕ องค์ พระนามว่า เจ้านางแก้วพิมพา เจ้านางอโนชา เจ้านางมโนหรา เจ้านางสุภัทรา พระเจ้าสามแสนไทยครองราชสมบัติได้ ๒๓ ปี พระชนม์ได้ ๖๐ พรรษาก็สวรรคต

---

๑ คือทำการสำรวจเศรษฐกิจ (หน่อย=ครอบครัว เบี้ย=เงิน ตำลึง)

๒ ท้าวใส

๓ ท้าวกองแก้ว

ปีมะแมสัปตศก พ.ศ. ๑๙๕๘ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์พร้อมกันอัญเชิญท้าวล้านคำแดงขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง พระองค์มีพระราชโอรส ๒ องค์ คือท้าวยุคล (ยูครอง) และท้าวพรหมทัต พระเจ้าล้านคำแดงครองราชสมบัติอยู่ ๑๒ ปี พระชนม์ ๕๒ พรรษาก็สวรรคต

ปีมะแมนพศก พ.ศ. ๑๙๗๐ เสนาพฤฒามาตย์พร้อมกันอัญเชิญท้าวพรหมทัตพระราชโอรสพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง อยู่ในราชสมบัติ ๔ เดือนก็ถูกสำเร็จโทษ เสนาพฤฒามาตย์จึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวคำเต็มพระราชโอรสพระเจ้าสามแสนไทยขึ้นทรงราชย์ มีพระนามว่าพระเจ้าปากห้วยหลวง ครองราชสมบัติได้ ๕ เดือนก็ถูกถอดในปีเดียวกันนั้นเอง แล้วเสนาพฤฒามาตย์จึงอัญเชิญท้าวหมื่นชัยพระราชโอรสพระเจ้าสามแสนไทย ซึ่งไปครองเมืองตะบองขอนขึ้นเสวยราชสมบัติได้ ๔ เดือนกับ ๒๐ วัน เมื่อพระเจ้าหมื่นชัยรู้ว่าคนจะทำร้ายก็ผูกพระสอสวรรคตในส้วมอาบน้ำที่เมืองเชียงทอง

ปีวอกสัมฤทธิศก พ.ศ. ๑๙๗๑ เสนาพฤฒามาตย์จึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวไค (ฟ้าไค) พระโอรสท้าวฟ้าคืนพระราชนัดดาของพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง อยู่ในราชสมบัติ ๘ ปี ถูกปลงพระชนม์ที่ผาเดียวต่อแง่สบคาน

ปีมะโรงอัฐศก พ.ศ. ๑๙๗๙ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์อัญเชิญท้าวก้อนคำพระราชโอรสของพระเจ้าสามแสนไทย ซึ่งไปครองเมืองเชียงสาขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง มีพระนามว่าพระเจ้าเชียงสา เรียกตามชื่อเมืองที่เคยไปครองก่อนเสวยราชสมบัติ อยู่ในราชสมบัติได้ ๗ เดือนก็สวรรคตในปีเดียวกันนั้นเอง เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงจึงอัญเชิญท้าวยุคล พระราชโอรสของพระเจ้าล้านคำแดงขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง อยู่ในราช-สมบัติได้ ๘ เดือน ก็พาบ่าวไปพึ่งชาวใต้เพราะทราบว่าจะมีผู้คิดร้าย

ปีมะเส็งนพศก พ.ศ. ๑๙๘๐ เสนาพฤฒามาตย์ราช-ปุโรหิตจึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวคำเกิดพระราชนัดดาพระเจ้าสามแสนไทยขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง มีพระนามว่าพระเจ้าคำเกิด อยู่ในราชสมบัติ ๓ ปีก็สวรรคต

ต่อมาพระราชธิดาของพระยาสามแสนไทยองค์หนึ่งพระนามไม่ปรากฏได้เป็นพระมหาเทวี เมื่อพระมหาเทวีไม่ชอบใจท้าวพระยาคนใดก็ใช้คนไปฆ่าเสีย ภายหลังเสนาอำมาตย์จับพระมหาเทวีสำเร็จโทษเสียที่บ้านผาเดียวหัวหนุนหินตีนเลือยน้ำละ[๑]

---

๑ "หัวหนุนหินตีนเลือยน้ำละ" เป็นวิธีทรมานนักโทษคือให้นอนเอาหัวหนุนหินเอาตีนแช่น้ำกำลังไหล

ปีวอกโทศก พ.ศ. ๑๙๘๓ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวงพร้อมกันอัญเชิญท้าวลือชัยพระราชโอรสพระเจ้าสามแสนไทย ซึ่งครองเมืองซ้ายขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่าพระเจ้าชัยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว พระองค์มีพระราชโอรส ๑๐ องค์ คือท้าวท่อนแก้ว ท้าวแท่งคำ ท้าวยวน ท้าวขวดอ่อน ท้าวจาง ท้าวหล้า ท้าวของ ท้าวภูไก (ลุเพไชย) ท้าวเทพา ไม่ปรากฏพระนามองค์ ๑ มีพระราชธิดา ๗ องค์ คือ เจ้านางศรีวัย เจ้านางอิน เจ้านางคาด เจ้านางคำหยาด เจ้านางมั่ง เจ้านางขาว เจ้านางธารา

เจ้าท่อนแก้วได้เป็นพระยาแสนเมืองแล้วได้เลื่อนขึ้นเป็นพระเจ้าเชียงลอ พระมหาอุปราช ท้าวแท่งคำได้ครองเมืองซ้าย

พระเจ้าล้านช้างชัยจักรพรรดิแผ่นแผ้ว แต่งให้เสนาพฤฒามาตย์ไปเชิญพระบางขึ้นมาแต่เมืองเวียงคำ ครั้นมาถึงแก่งจันใต้เมืองเชียงคานเรือล่มพระบางพลัดตกน้ำ บรรดาคนที่แห่พระบางขึ้นไปนั้นมิได้เป็นอันตราย แต่ภายหลังปรากฏว่ามีคนอัญเชิญพระบางกลับไปไว้เมืองเชียงคำตามเดิม

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๒๐๑๙ บัวขวางชุนและเนิกอง ยกกองทัพญวนมาตีเมืองล้านช้าง มีพลทหารมาเป็นอันมาก พระเจ้าล้านช้างและพระมหาอุปราชก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบเป็นสามารถ รบกันจนถึงอาวุธสั้น พระเจ้าล้านช้างเห็น

ว่ากองทัพญวนมีกำลังมากนัก ก็อพยพครอบครัวลงเรือพระที่นั่งล่องลงไปพักอยู่เมืองเชียงคาน ส่วนพระมหาอุปราชทรงช้าง (เผือก) พร้อมกับนายทหารเอก ๔ คน ท้าวนรสิงห์ ท้าวนรสาร ท้าวนรเคร ท้าวนรนารายณ์รบญวนกลางเมืองถึงตะลุมบอน พลทหารกองทัพญวนล้มตายเป็นอันมาก พระมหาอุปราชเห็นทหารเหน็ดเหนื่อยนักก็ลงจากคอช้างลงเรือพระที่นั่งจะข้ามแม่น้ำโขงไปฟากฝั่งตะวันตก เรือพระที่นั่งล่มกลางแม่น้ำโขง พระมหาอุปราชจมน้ำทิวงคต ช้าง (เผือก) ก็ตายลอยน้ำไปด้วยกัน แล้วบัวขวางชุนและเนิกองแม่ทัพญวนก็ยกพลทหารติดตามพระเจ้าล้านช้างลงมาถึงปากน้ำพลู พระเจ้าล้านช้างชัยจักรพรรดิแผ่นแผ้วให้ท้าวแท่งคำ (แทนคำ) พระราชโอรสยกกองทัพขึ้นไปตีกองทัพบวงขวางชุนและเนิกองที่ปากน้ำพลู กองทัพญวนทนฝีมือมิได้ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป พลทหารญวนล้มตายเป็นอันมาก บัวขวางชุนและเนิกองก็รีบยกกองทัพกลับ ครั้นเดินกองทัพไปถึงแคว้นแดนเมืองบัวชุม (ญวน) บังเอิญฟ้าผ่ากองทัพบัวขวางชุนและเนิกองทหารล้มตายลงเป็นอันมาก พระเจ้าชัยจักรพรรดิแผ่นแผ้วครองราชสมบัติได้ ๓๗ ปี พระชนม์ ๖๕ พรรษาก็สวรรคตที่เมืองเชียงคาน

ปีระกานพศก พ.ศ. ๒๐๒๐ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ราชบัณฑิต พร้อมกันราชาภิเษกท้าวแท่งคำ

(แท่นคำ) ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่า พระเจ้าสุวรรณบัลลังก์ (สุวรรณปาลัง) เมื่อได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชบิดาแล้วสร้างวัด ๆ หนึ่ง และพระเจดีย์องค์หนึ่ง บรรจุพระอัษฐิพระชนกในพระเจดีย์นั้น วัดนั้นมีนามว่าวัดศพเชียงคาน และได้อพยพราชวงศ์และราษฎรขึ้นไปอยู่ที่เมืองหลวงเก่า (เชียงทอง) ตามเดิม ให้ท้าวของพระอนุชาผู้ครองเมืองเชียงทองไปครองเมืองซ้าย พระเจ้าสุวรรณบัลลังก์ครองราชสมบัติได้ ๑๒ ปี พระชนม์ ๔๑ พรรษาก็สวรรคต

ปีระกาเอกศก พ.ศ. ๒๐๓๒ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันอัญเชิญท้าวหล้าแสนใต้ผู้เป็นพระราชอนุชาของพระเจ้าชัยจักรพรรดิ์แผ่นแผ้วขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่า พระเจ้าหล้าน้ำแสนไทยไตรภูวนารถ ทรงแต่งให้เสนาพฤฒามาตย์ราษฎรลงไปเชิญเอาพระบางจากเมืองเวียงคำไปไว้วัดเชียงกลางในเมืองหลวงเมืองล้านช้าง พระเจ้าหล้าน้ำแสนไทยสร้างวัดมโนรมย์ศรัทธาราม แล้วอัญเชิญพระบางขึ้นไว้ในวัดนั้น พระเจ้าหล้าน้ำแสนไทยครองราชสมบัติได้ ๑๔ ปี พระชนม์ ๓๓ ก็สวรรคต

ปีกุญเบญจศก พ.ศ. ๒๐๔๖ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงอัญเชิญท้าวชมพูราชกุมาร พระราชโอรส

พระเจ้าหล้าน้ำแสนไทยขึ้นครองราชสมบัติในเมืองล้านช้าง ทรงราชย์อยู่ได้ ๔ ปี พระชนม์ได้ ๑๔ พรรษา ก็สวรรคต

ปีเถาะนพศก พ.ศ. ๒๐๕๐ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ จึงพร้อมกันราชาภิเษกท้าวภูไภราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้าชัยจักรพรรดิ์แผ่นแผ้วขึ้นเสวยราชสมบัติ เป็นพระเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่า พระเจ้าวิชุณหราชธิปัตย์ ให้ท้าวเทพาไปครองเมืองขาว และสร้างวัดวิชุณหราชศรัทธาราม แล้วอัญเชิญพระบางไปไว้ในพระอุโบสถ มีพระราชโอรสองค์หนึ่ง มีพระนามว่า เจ้าโพธิสารกุมาร พระเจ้าวิชุณหราชครองราชสมบัติได้ ๒๓ ปี พระชนม์ ๕๓ พรรษา ก็สวรรคต

ปีขาลโทศก พ.ศ. ๒๐๗๓ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ พร้อมกันอัญเชิญเจ้าโพธิสารราชกุมาร พระราชโอรสพระเจ้าวิชุณหราชขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามว่า พระเจ้าโพธิสารมหาธรรมิกราชาธิราช เมื่อทรงราชย์ได้ ๗ ปี ก็ให้เลิกจารีตประเพณีถือผี เปลี่ยนศาลให้เป็นกุฎีพระและพระอุโบสถ และสร้างวัดขึ้นแทน วัดใหญ่ที่สุดที่สร้างขึ้นคือวัดสวรรคเทวโลก ได้เจ้านางยอดคำทิพย์ (พระนางหอสูง) พระราชธิดาพระเจ้าเชียงใหม่มหาพรหมราช (พระเมืองเกษเกล้า) เป็นอัครมเหสี มีพระราชโอรสและธิดาด้วยอัครมเหสี ๕ พระองค์ เป็นพระราชโอรส ๓ พระองค์ มีพระนามว่า เจ้าเชษฐวงศาราชกุมาร เจ้าท่าเรือ เจ้าวรวังโส เป็นพระราช

ธิดา ๒ พระองค์ มีพระนามว่า เจ้านางแก้วกุมารี เจ้านางคำเล่า ส่วนเจ้านางคำใบ (คำไคร) เกิดจากนางสนม

ปีฉลูเบ็ญจศก พ.ศ.๒๐๙๖ พระเจ้าเชียงใหม่มหาพรหมราชสวรรคต เสนาบดีนครพิงค์เชียงใหม่จึงไปเฝ้าพระเจ้าโพธิสารทูลขอเจ้าเชษฐวงศา[๑] พระอุปยุวราชล้านช้างไปครองเมืองรัตนตรึงศาอภินวบุรีศรีเชียงใหม่ เมื่อพระชนม์ ๑๙ พรรษา และถวายพระนามว่า พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช

ปีมะแมเอกศก พ.ศ. ๒๑๐๒ พระเจ้าโพธิสารอยู่ในราชสมบัติ ๒๘ ปี พระชนม์ ๔๒ พรรษา ก็สวรรคตขณะออกแซกคล้องช้างเถื่อน

ปีมะแมเอกศก พ.ศ. ๒๑๐๒ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชอยู่ในราชสมบัติเมืองเชียงใหม่ ๖[๒] ปี ก็ยกกองทัพกลับเมืองล้านช้าง ปราบปรามเจ้าท่าเรือและเจ้าวรวังโส แล้วขึ้นทรงราชย์ ได้อัญเชิญพระแก้วมรกต พระแทรกคำ[๓] และพระบุศยรัตน์[๔] ไปจากนครพิงค์เชียงใหม่ด้วย

เสนาพฤฒาจารย์นครพิงค์เชียงใหม่ เห็นว่าพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชไม่กลับนครพิงค์เชียงใหม่ และทั้งไม่ยอมเป็นเมืองขึ้นเมืองล้านช้าง จึงไปเชิญเจ้าเมกุติ (ซึ่งเป็นเชื้อสาย

---

๑ พงศาวดารเชียงใหม่ว่า พระเจ้าตาขอไปเลี้ยงไว้ที่เชียงใหม่แต่เล็ก พงศาวดารโยนกว่า ได้ครองเมืองเชียงใหม่เมื่อพระชนม์ ๑๒ พรรษา แต่สมภพเมื่อจุลศักราช ๘๙๖

๒ พงศาวดารเมืองหลวงพระบางว่า ๑๕ ปี พงศาวดารโยนกว่า ๒ ปี

๓ พงศาวดารเมืองหลวงพระบางว่า เสด็จปาฏิหาริย์ไปอยู่เมืองหลวงพระบาง

๔ พงศาวดารโยนกว่า เชิญพระบุศยรัตน์และพระจันทรัตน์ไปด้วย

ขุนเครื่องราชโอรสองค์ใหญ่พระเจ้าเมงราย) จากเมืองนายมาครองนครพิงค์เชียงใหม่

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ยกทัพไปตั้งอยู่ที่เมืองเชียงแสน เพื่อจะตีเอาเมืองเชียงใหม่ แต่ไม่ชนะพวกเมืองเชียงใหม่ ประจวบเวลาพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองมีอำนาจขึ้นทางเมืองพะม่า พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชเห็นว่า ถ้ามีศึกสงครามมาติดเมืองล้านช้าง จะเอาเมืองหลวงพระบางซึ่งเป็นราชธานีเป็นที่ตั้งต่อสู้ไม่ได้ เพราะไม่มั่นคง

ปีวอกโทศก พ.ศ. ๒๑๐๓ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชไปตั้งเมืองเวียงจันทน์เป็นราชธานี แล้วอัญเชิญพระแก้วมรกต พระบุศยรัตน์ พระแทรกคำ ไปด้วย ส่วนพระบางนั้นคงอยู่ในเมืองหลวงพระบางต่อไป

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม จึงมีพระราชศรัทธาเอาอิฐปูนก่อหุ้มพระเจดีย์ที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุ (ของพระเจ้าอโศกมหาราช หรือพระเจ้าศรีธรรมาโศกราช) ซึ่งเรียกว่า พระธาตุพนมที่เมืองพนม (นครพนม)

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชได้พระราชธิดาพระเจ้าเชียงใหม่เป็นอัครมเหสีองค์หนึ่ง ได้พระราชธิดาเจ้าฟ้าเชียงรุ้ง ๒ องค์ ได้พระราชธิดาเจ้าเมืองเขมรองค์หนึ่ง และธิดาเสนาบดีญวน ๓ คน

ปีชวดฉศก พ.ศ. ๒๑๐๗ พระเจ้าหงสาวดีคุมกองทัพพะม่าไปตีเมืองเชียงใหม่ เพราะได้ข่าวว่าพระเจ้าเชียงใหม่เมกุติคบคิดกับพระยานครลำปาง พระยาแพร่ (เชียงเลือ) พระยาน่านและพระยาเชียงแสน (กมล) จะตั้งแข็งเมืองไม่ยอมขึ้นต่อเมืองหงสาวดีต่อไป พระเจ้าเมกุติสุทธิวงศ์เห็นศึกเหลือกำลังก็ยอมแพ้ และพะม่าได้พาเอาตัวไปเมืองหงสาวดี พระเจ้าหงสาวดีจับได้พระยาเชียงแสนคนเดียว และตั้งให้พระมหาเทวีจิระประภาครองเมืองเชียงใหม่ต่อไป ส่วนพระยาสามล้านและพระยาจ่าบ้านกวาดต้อนไพร่พลหนีไปพึ่งพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช พระเจ้าหงสาวดีจึงให้พระมหาอุปราชาไชยสิงห์ (อิมมาเล) พระราชโอรส กับ พระเจ้าอังวะผู้เป็นพระอนุชา คุมกองทัพยกตามตีเข้ามาถึงเมืองล้านช้าง พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชทิ้งเมืองเวียงจันทน์หนีเข้าป่า พะม่าจับได้พระมหาอุปราชล้านช้างและพระชายาซึ่งเป็นพระกนิษฐภคินีของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช และเจ้านางคำใบ เจ้านางแท่งคำ เจ้านางยอดคำทิพย์ พระราชชนนี และพระสนมกำนัลของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชไปเสียเกือบหมด กองทัพหงสาวดีขาดสะเบียงผู้คนล้มตายมาก ต้องรีบถอยทัพกลับ กองทัพล้านช้างได้ตามตีฆ่าพลพะม่าตายเป็นอันมาก

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ขอพระเทพกษัตรีย์ต่อสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ มาเป็นมเหสี พระเทพกษัตรีย์ประชวร

สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงส่งพระแก้วฟ้ามาแทน แต่พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชส่งพระแก้วฟ้ากลับกรุงศรีอยุธยา แล้วขอพระเทพกษัตรีย์อีก เมื่อพระเทพกษัตรีย์มาถึงกลางทาง กองทัพพะม่าเข้าชิงพระเทพกษัตรีย์พาไปเสียยังเมืองหงสาวดี

ปลายปีขาลอัฐศก พ.ศ. ๒๑๐๙ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชยกกองทัพไปสมทบกับสมเด็จพระมหินทร์ ตีเมืองพิษณุโลก ๕ ทัพ มาทางเมืองนครไทย กองทัพพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชตั้งอยู่ที่ตำบลโพธิ์เรียง ทัพพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้าตั้งอยู่ตำบลเตาไห ทัพพระยาเมือไฟตั้งอยู่ที่ตำบลวัดเขาพราหมณ์ ทัพพระยานคร (พนม) ตั้งที่ตำบลสระแก้ว ทัพพระยาเมือเหล็กตั้งที่ตำบลบางสะแก แต่ตีเมืองพิษณุโลกไม่ได้

ปีมะเส็งเอกศก พ.ศ. ๒๑๑๒ เมื่อพระเจ้าหงสาวดีตีกรุงศรีอยุธยาได้แล้ว ขัดเคืองพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่มาช่วยกรุงศรีอยุธยา จึงยกกองทัพจากกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปเมืองพิษณุโลก ไปจัดกองทัพแยกเป็น ๒ กอง ให้พระมหาอุปราชาพระเจ้าแปร พระเจ้าอังวะ ยกมาตีหัวเมืองขึ้นเมืองล้านช้างข้างใต้กองหนึ่ง พระเจ้าตองอู เจ้าเมืองสารวดี เป็นทัพหน้าพระเจ้าหงสาวดี เป็นทัพหลวง ยกขึ้นมาตีเมืองเวียงจันทน์ทางด่านสมอสอกองหนึ่ง พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชจึงอพยพกวาดต้อนเอาไพร่พลหนีลงไปตั้งค่ายอยู่ปากน้ำงึม พระเจ้าหงสาวดียกกองทัพตามไปล้อมไว้และเข้าตีค่ายปากน้ำงึม ได้

รบกันเป็นสามารถ พะม่าตีค่ายไม่แตก พอกองทัพหงสาวดีขาดสะเบียงอาหาร ผู้คนอดอยากล้มตายลงเป็นอันมาก พระเจ้าหงสาวดีก็ต้องเลิกทัพกลับ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชก็กวาดครอบครัวคืนมาอยู่เมืองเวียงจันทน์ตามเดิม

ปีมะแมตรีศก พ.ศ. ๒๑๑๔ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชยกกองทัพลงไปตีเมืองเขมร เลยศูนย์หายไปในสงคราม พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชมีพระราชโอรสองค์หนึ่ง มีพระนามว่าพระหน่อแก้ว

เมื่อพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชศูนย์หายไป เสนาบดีสองคนชื่อพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า กับ พระยาจันทสีหราช ชิงกันจะเป็นผู้ปกครองพระหน่อแก้ว เกิดรบกันขึ้น พระยาจันทสีหราชเสียที ตายในที่รบ เมื่อพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้าเห็นว่าไม่เห็นผู้ใดต่อสู้แล้ว ก็เลยราชาภิเษกเป็นพระเจ้าล้านช้าง เมื่ออายุได้ ๖๐ ปี มีพระนามว่า พระเจ้าสุมังคลโพธิสัตว์ไอยการาชา (พิเคราะห์ตามชื่อท่านองจะตั้งตัวเป็นพระเจ้าตา รักษาราชสมบัติไว้ให้พระหน่อแก้ว) คนทั้งหลายเรียกว่าพระไอยกา (ธิ) ราช พอพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองทราบว่าพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชสวรรคตแล้ว ราชสมบัติตกแก่พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า ก็คิดจะยกกองทัพมาชิงเอาราชสมบัติให้แก่พระมหาอุปราชล้านช้าง ซึ่งได้จับเอาไปเลี้ยงไว้ในเมืองหงสาวดี จึงแต่งอำมาตย์สองคนให้ถือศุภอักษรมายัง

เมืองล้านช้าง ว่า ราชสมบัติควรจะได้แก่พระมหาอุปราช ล้านช้าง ให้พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้าถวายราชสมบัติแก่ พระมหาอุปราชเสียโดยดี จึงจะพ้นความผิด พระยาแสน สุรินทร์ขว้างฟ้า ขัดเคือง ขับไล่ราชทูตเสีย พระยาทะละ อัครมหาเสนาบดีเห็นว่า ถ้ายกกองทัพใหญ่มา ไพร่พลจะ อิดโรยมาก จึงรับอาสาคุมกองทัพเมืองหงสาวดีเข้ามา หวัง จะว่ากล่าวโดยดีให้ได้ดังความประสงค์ของพระเจ้าหงสาวดี และสั่งให้เมืองเชียงใหม่และกรุงศรีอยุธยา จัดกองทัพ หัวเมืองเหนือไปสมทบด้วย แต่พระยาทะละเชื่อว่าจะทำการ ได้ตลอดไปโดยลำพัง ไม่รอกองทัพเมืองเชียงใหม่และเมือง พิษณุโลก ยกตรงไปตั้งที่เมืองปลายแดนเมืองล้านช้าง แล้ว แต่งทูตไปว่ากล่าวพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า ๆ ทำกลอุบาย โต้ตอบถ่วงเวลาเสียจนเห็นว่าสะเบียงอาหารพระยาทะละเบา บางลงแล้ว ก็ขับไล่ทูตเสียอีก พระยาทะละจะยกไปรบก็ขัด สะเบียงอาหาร กองทัพพิษณุโลกและเชียงใหม่ก็ยังไม่ขึ้นไป จึงจำเป็นต้องถอยกองทัพกลับมาทางเมืองพิษณุโลก ความทั้ง สิ้นทราบถึงพระเจ้าหงสาวดี ๆ ก็ให้ข้าหลวงเข้ามาถอดพระยา ทะละเสียจากแม่ทัพ ส่วนนายทัพนายกองเอาตัวจำออกไป เมืองหงสาวดีหมด

ปลายปีจอฉศก พ.ศ. ๒๑๑๗ พระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง ยกกองทัพหลวงไปเมืองล้านช้างเอง กองทัพยกไปคราวนั้น

๔ ทัพ คือ พระเจ้าตองอูทัพหนึ่ง พระเจ้าแปรทัพหนึ่ง พระมหาอุปราชทัพหนึ่ง ซึ่งมีไพร่พลชาวเมืองหงสาวดีและกรุงศรีอยุธยาและเมืองเชียงใหม่สมทบกัน พระเจ้าหงสาวดีเป็นแม่ทัพหลวงทัพหนึ่ง ตรงไปเมืองล้านช้าง พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้ารู้ข่าวว่าพระเจ้าหงสาวดียกมาก็ทิ้งเมือง พากองทัพเข้าซ่อนอยู่ในป่า พระเจ้าหงสาวดีให้พระมหาอุปราชล้านช้างลงมาอยู่เมืองเวียงจันทน์ และจัดกองทัพลงมารักษาเมือง ให้สร้างป้อมคูมั่นคง และสะสมสะเบียงอาหารไว้เป็นอันมาก ส่วนพระเจ้าหงสาวดีเองพักอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ให้ทำหมายประกาศปิดป่าวร้องแก่ราษฎรว่า 'พระเจ้าหงสาวดียกเข้ามาเพื่อจะกำจัดพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า เอาราชสมบัติให้แก่พระมหาอุปราชล้านช้าง ซึ่งเป็นผู้ควรจะได้รับราชสมบัติของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช เพราะเป็นพระอนุชา ถ้าผู้ใดมาเข้าด้วยพระมหาอุปราชโดยดี จะไม่เอาโทษ ถ้าผู้ใดต่อสู้หรือหลบเลี่ยงไม่เข้ามาหา จะแต่งกองทัพไปเที่ยวจับเอาตัวให้จงได้' พวกท้าวพระยาและราษฎรที่ซุ่มซ่อนอยู่ในป่า ได้ทราบประกาศก็พากันมาเข้ากับพระมหาอุปราชเป็นอันมาก ที่จับได้ก็มี พระเจ้าหงสาวดีอยู่ที่เมืองหลวงพระบางจนสิ้นฤดูฝน จึงมาเมืองเวียงจันทน์อภิเษกพระมหาอุปราชล้านช้างเป็นเจ้าประเทศราช ครอบครองเมือง

ล้านช้างในปีนั้น และให้กองทัพเมืองเชียงใหม่อยู่ช่วยรักษาเมือง แล้วก็ยกกองทัพกลับไปในปีรุ่งขึ้น

เมื่อพระเจ้าหงสาวดียกกองทัพกลับแล้ว พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้ายกมาตีเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าล้านช้างคิดกลอุบายจับตัวได้ทั้งพระหน่อแก้วด้วย ให้ส่งไปยังเมืองหงสาวดี

ปีเถาะเอกศก พ.ศ. ๒๑๒๒ มีคนคนหนึ่งอ้างตัวว่าเป็นพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชมาคิดเกลี้ยกล่อมคน ยกกองทัพตีเข้ามาถึงเมืองมั้นทองคำ พระเจ้าล้านช้างให้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ พระสักรนคร แสนท้าวพระยาทั้งปวงคุมกองทัพไปตีกองทัพชายที่อ้างตัวว่าเป็นพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช กองทัพเมืองล้านช้างสู้ไม่ได้แตกหนีเข้าเมืองเวียงจันทน์ ชายที่อ้างตัวนั้นก็คุมกองทัพชาวแอกกระบือและมั้นทองคำเข้ามาตั้งณเมืองนครพนม แล้วยกเข้ามาตีเมืองเวียงจันทน์ ได้รบกันเป็นสามารถ ทหารเวียงจันทน์สู้ทหารกบฏไม่ได้ต่างก็แตกหนี พระเจ้าล้านช้างพาเอาพระราชธิดาทั้งสองพระองค์ลงเรือพระที่นั่งขึ้นไปถึงแก่งแห่งหนึ่ง เรือพระที่นั่งล่มลง พระเจ้าล้านช้างและพระราชธิดาทั้งสองก็ถึงแก่พิราลัย

พระเจ้าหงสาวดีให้พระมหาอุปราชายกกองทัพลงมาปราบกบฏ พระมหาอุปราชาลงมาถึงก็เกลี้ยกล่อมผู้ที่อพยพหลบหนีกลับคืนมาอยู่เมืองเวียงจันทน์

ปีมะโรงโทศก พ.ศ. ๒๑๒๓ พระมหาอุปราชาจึงให้พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้าเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ แล้วคืนครอบครัวเมืองล้านช้างซึ่งจับได้ไปไว้เมืองหงสาวดีนั้น กลับลงมาอยู่เมืองเวียงจันทน์ตามเดิม แล้วก็ยกทัพกลับ

พระแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า เกิดที่บ้านหนองคาย วงศ์ตระกูลเป็นชาวบ้านหนองคาย พระเจ้าโพธิสารเอามาเลี้ยงไว้ตั้งแต่เล็ก ได้เคยไปครองเมืองผา ตีโจรญวนแตก ตีได้เมืองเชียงแสน ได้ครองเมืองห้วยหลวงและได้เลื่อนบรรดาศักดิ์เป็นพระยายศลือเกียรติ ได้เป็นหัวหน้ากองโจรตีกองทัพพะม่าตีเวียงจันทน์ได้ ได้เป็นพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า

ปีมะเมียจัตวาศก พ.ศ. ๒๑๒๕ พระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้าถึงแก่พิราลัย เสนาพฤฒามาตย์ทั้งปวง จึงอัญเชิญพระยานครน้อยบุตรพระยาแสนสุรินทร์ขว้างฟ้า ขึ้นครองราชสมบัติ พระยานครน้อยไม่ตั้งอยู่ในยุตติธรรม เสนาบดีทั้งปวงจึงพร้อมกันขึ้นไปทูลพระเจ้าหงสาวดี ๆ จึงให้พะม่าลงมาคุมเอาตัวพระยานครน้อยขึ้นไปไว้ณเมืองหงสาวดี

เมืองเวียงจันทน์ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินอยู่ ๘ ปี นับตั้งแต่ปีมะแมเบ็ญจศก พ.ศ. ๒๑๒๖ ถึง พ.ศ. ๒๑๓๓

ปีขานโทศก พ.ศ. ๒๑๓๓ พระราชาคณะทั้งปวงมีพระมหาสังฆราชเจ้าครูโรงคำเป็นประธาน พร้อมกันขึ้นไปถวายพระพรพระเจ้าหงสาวดีไชยสิงห์ ขอเอาพระหน่อแก้ว

(พระหน่อเมือง) พระราชโอรสของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ไปเป็นพระเจ้าล้านช้าง พระเจ้าหงสาวดีก็อนุญาต และตั้งพระหน่อแก้วเป็นพระเจ้าล้านช้าง

ปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๒๑๓๔ พระหน่อแก้วได้รับราชาภิเษกเป็นพระเจ้าล้านช้าง เมื่อพระชนมายุได้ ๒๐ พรรษา

ปีมะแมสัปตศก พ.ศ. ๒๑๓๘ พระเจ้าหน่อแก้วให้กำลังอุดหนุนเจ้าเมืองน่านแข็งเมืองต่อพระเจ้าหงสาวดี เจ้าเมืองน่านคิดการไม่สำเร็จ จึงพาครอบครัวอพยพหนีมาอยู่เมืองล้านช้าง พระเจ้าหน่อแก้วครองราชสมบัติอยู่ได้ ๖ ปี พระชนม์ ๒๖ พรรษา ก็สวรรคต

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๒๑๓๙ เสนาบดีทั้งปวงจึงอัญเชิญพระธรรมิกราชกุมาร โอรสของเจ้าน้าพระเจ้าหน่อแก้วในตระกูลของพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชขึ้นครองราชสมบัติ มีพระราชโอรส ๒ องค์ องค์ใหญ่มีพระนามใดไม่ปรากฏ แต่ภายหลังได้เป็นพระอุปยุวราชองค์หนึ่ง และพระหม่อมแก้วองค์หนึ่ง

ปีจอสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๑๔๑ ครัวล้านช้างที่ทัพพะม่ากวาดต้อนไปไว้เมืองหงสาวดีแต่ก่อนนั้น พากันอพยพหนีมาถึงเมืองเชียงใหม่แล้วเลยมาเมืองล้านช้าง กองทัพล้านช้างยกไปรับครัวได้มาเป็นอันมาก

ปีชวดโทศก พ.ศ. ๒๑๔๓ พระยารามเดโชเจ้าเมืองเชียงแสนหนี กองทัพล้านช้างตีได้เมืองเชียงแสน

ปีระกาเอกศก พ.ศ. ๒๑๖๔ มีคนส่อเสียดให้พระเจ้าธรรมิกราชกับพระอุปยุวราชผู้เป็นพระราชโอรสแตกกัน เกิดรบกันขึ้น พระเจ้าธรรมิกราชสวรรคตที่หน้าเมืองเชียงแครง หม่อมไชยและพระยานุชิตและลูกท้าวทั้งหลายก็ถูกฆ่าหมด พระเจ้าธรรมิกราชอยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปี พระชนม์ ๔๐ พรรษา

ปีจอโทศก พ.ศ. ๒๑๖๕ ปลายปีพระอุปยุวราชได้ขึ้นทรงราชย์อยู่ ๑ เดือน ก็สวรรคตใน พ.ศ. ๒๑๖๖ พระชนม์ ๒๕ พรรษา

ปีกุญตรีศก พ.ศ. ๒๑๖๖ เสนาอำมาตย์ทั้งหลายจึงราชาภิเษกพระยามหานามผู้เป็นพระยานครในวงศ์พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ขึ้นเป็นพระเจ้าล้านช้าง ถวายพระนามว่าพระเจ้าบัณฑิตโพธิสาร ครองราชสมบัติอยู่ได้ ๕ ปีก็สวรรคต

ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๑๗๐ เสนาอำมาตย์จึงเชิญพระหม่อมแก้วพระราชโอรสพระเจ้าธรรมิกราชขึ้นเป็นพระเจ้าล้านช้าง มีพระราชโอรสองค์หนึ่งไม่ปรากฏพระนามได้เป็นพระอุปยุวราช พระเจ้าล้านช้างหม่อมแก้วครองราชสมบัติอยู่ได้ประมาณ ๑ ปีก็สวรรคต

ปีมะโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๑๗๑ พระอุปยุวราชพระราชโอรสพระเจ้าล้านช้างหม่อมแก้วได้ขึ้นทรงราชย์ ไม่ปรากฏ

พระนาม มีพระราชโอรส ๒ องค์ มีพระนามว่า เจ้าตอนคำ เจ้าวิไชย อยู่ในราชสมบัติ ๑๒ ปีก็สวรรคต

ปีเถาะอัฐศก พ.ศ. ๒๑๘๒ เจ้าตอนคำได้ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง มีพระราชโอรส ๓ องค์ มีพระนามว่า เจ้าชมพู เจ้าบุญชู เจ้าสุริยกุมาร ส่วนเจ้าวิไชยผู้เป็นพระอนุชา มีโอรส ๒ องค์ มีพระนามว่า เจ้าปุ เจ้าช้อย (ส้อย) พระเจ้าตอนคำครองราชสมบัติได้ ๑๕ ปีก็สวรรคต

ปีมะเมียตรีศก พ.ศ. ๒๑๘๗ เจ้าสุริยกุมารพระราชโอรสองค์เล็กของพระเจ้าตอนคำได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกบรมบพิตร สมเด็จพระเจ้าล้านช้างๆ เกรงว่าพระเชษฐาทั้ง ๔ พระองค์จะชิงเอาราชสมบัติ จึงให้เสนาบดีขับไล่พระเชษฐาทั้ง ๔ พระองค์ออกไปเสียจากเมืองล้านช้าง

เจ้าชมพูมีโอรสสององค์ พระนามว่า เจ้าองค์หล่อหรือพระชัยองค์เวียด[๑] และเจ้าหน่อกษัตริย์ แสนทิพนาบัวพาเจ้าองค์หล่อไปอาศัยอยู่เมืองเวียดนาม ส่วนเจ้าหน่อกษัตริย์พระครูโพนเสม็ดพาหนีไปเลี้ยงไว้

เจ้าบุญชูหนีไปบวชอยู่ณเขาภูหอภูโรง เจ้าปุหนีไปอยู่เมืองนครพนม มีโอรสองค์หนึ่ง มีพระนามว่าเจ้านันทราช เจ้าปุสิ้นชีพในเมืองนครพนม เจ้าช้อยหนีไปอยู่สะพือหลวง

---

๑ พงศาวดารล้านช้างเรียกเจ้าองค์แว

เมื่อพระเจ้าสุริยวงศา ครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว มีเมืองหลวงอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์ พระราชอาณาเขตต์ก็ยังอยู่ปกติอยู่ตามเดิม ข้างใต้ตั้งแต่แก่งลีผีขึ้นไป ข้างเหนือถึงผาบันได ข้างซ้ายพรมแดนต่ออาณาเขตต์กรุงศรีอยุธยา กำหนดเอาต้นไม้ประดู่สามต้นอันสามขอย ข้างขวาพรมแดนต่ออาณาเขตต์เมืองญวน กำหนดเอาต้นสานสามงาน้ำม้าสามแควเป็นเขตต์ ครั้งนั้นไพร่ฟ้าข้าราษฎรบ้านเมืองเขตต์แดนเมืองล้านช้างอยู่เย็นเป็นสุข พระเจ้าสุริยวงศามีพระราชโอรสองค์หนึ่งไม่ปรากฏพระนาม ได้เป็นพระอุปยุวราช มีพระราชธิดาสององค์ มีพระนามว่าเจ้านางกุมารีโรงธรรม (กุมารีลงท่า) เจ้านางสมัง

ในขณะนั้นพวกฮ่อขาวยกกองทัพมาตีเมืองแฉวนหวีฟ้าสิบสองปันนาลื้อ เจ้าอินทกุมารกับเจ้านางจันทกุมารีสองพี่น้อง โอรสธิดาเจ้าฟ้าแฉวนหวีฟ้า หนีศึกฮ่อขาวพาเอาไพร่พลมาพึ่งพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช พระอุปยุวราชพระราชโอรสของพระเจ้าสุริยวงศา ขอเอาเจ้านางจันทกุมารีเป็นชายาและมีพระโอรสด้วยกันสององค์ มีพระนามว่าเจ้ากิงกิศราชและเจ้าอินทโสม (อินทโฉม) ต่อมาพระอุปยุวราชไปเป็นชู้กับภริยาท้าวโกมหาดเล็ก พระเจ้าสุริยวงศามีรับสั่งให้สำเร็จโทษเสีย เจ้าอินทกุมารมีโอรสองค์หนึ่งกับนางคำ มีพระนามว่า เจ้าองค์นกหรือหม่อมน้อย

พระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราชครองราชสมบัติอยู่ได้ ๕๘ ปี พระชนม์ ๘๓ พรรษาก็สวรรคต

ปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๒๒๕๔ พระยาเมืองจันทน์หรือพระยาเมืองแสนเสนาบดีผู้ใหญ่เห็นเจ้ากิงกิศราช เจ้าอินทโสม ยังเยาว์อยู่ จึงชิงเอาราชสมบัติได้เป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ และยกเจ้านางสุมังเป็นมเหสี

เจ้านันทราช[๑] โอรสเจ้าปุทีหนีไปอยู่ที่เมืองนครพนมได้เป็นเจ้าเมืองนครพนม จึงเกณฑ์เอากองทัพเมืองนครพนมกับเกลี้ยกล่อมเอาหัวเมืองขึ้นกับเมืองเวียงจันทน์ได้หลายเมือง ยกขึ้นมาตีเมืองเวียงจันทน์ พระยาจันทบุรีหรือพระยาเมืองจันทน์สู้ฝีมือกองทัพเจ้านันทราชไม่ได้ ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป เจ้านันทราชจับได้พระยาจันทบุรีเอาไปประหารชีวิตเสีย แล้วเจ้านันทราชก็ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว

เจ้าองค์หล่อ หรือ พระชัยองค์เวียดโอรสเจ้าชมพูไปขอกองทัพญวนจากพระเจ้าเวียดนาม ยกลงมาตีเมืองเวียงจันทน์ เจ้านันทราชก็เกณฑ์พลทหารออกต่อรบเป็นสามารถ สู้กองทัพพระชัยองค์เวียดไม่ได้ก็แตกกระจัดกระจายหนีไป พระชัยองค์เวียดจับได้เจ้านันทราช แล้วให้สำเร็จโทษเสีย พระชัย

---

๑ พงศาวดารล้านช้างว่าเป็นเจ้าเมืองน่าน

องค์เวียดขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว ทรงพระนามว่าพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒

ส่วนเจ้ากิงกิศราชกุมาร เจ้าอินทโสม พระราชนัดดาพระเจ้าสุริยวงศาธรรมิกราช กับเจ้าองค์นก สามพี่น้องคิดเกรงกลัวพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชจะมีความพยาบาทพระเจ้าปู่มาแต่ก่อน ก็พากันหนีไปเมืองแฉวนหวีฟ้าสิบสองปันนา เจ้ากิงกิศราช เจ้าองค์นก เข้าพักอาศัยอยู่เมืองล่าเมืองพง เจ้าอินทโสมขึ้นไปอาศัยอยู่เมืองแผ (แพร่) พระเจ้าชัยเชษฐาธิราช ที่ ๒ ให้ท้าวนองบุตรแสนทิพนาบัวขึ้นไปอยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง

เจ้ากิงกิศราช กับเจ้าองค์นก เกลี้ยกล่อมไพร่พลเมืองล่าเมืองพงได้แล้ว ยกกองทัพลงมาเมืองหลวงพระบาง ท้าวนองเห็นว่าจะสู้ไม่ได้ก็อัญเชิญพระบางหนีลงมาอยู่เมืองเวียงจันทน์ สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์ราชปุโรหิต จึงพร้อมกันอัญเชิญเจ้ากิงกิศราชขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง ถวายพระนามว่า พระเจ้าธรรมิกราชบรมบพิตร (ธรรมกิจล้านช้างร่มขาวบรมบพิตร)

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ ไม่สามารถจะจัดการปราบปรามเจ้ากิงกิศราชได้เพราะไม่มีกำลังพอ เมืองล้านช้างจึงได้แยกเป็นสองราชอาณาเขตต์ คือเมืองล้านช้างเวียงจันทน์และ

เมืองล้านช้างหลวงพระบาง ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๒๕๕ (ค.ศ. ๑๗๑๒) เขมรอ่อนอำนาจลง ไทยอีสานพากันไปอยู่ที่นครจัมปาศักดิ์มาก

ราชอาณาเขตต์พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์น้ำของ (โขง) ฝ่ายตะวันตก กำหนดเอาปากน้ำเหืองเหนือเมืองเชียงคาน น้ำของฝ่ายตะวันออก กำหนดเอาปากน้ำมีใต้เมืองเชียงคาน ลงไปถึงเมืองแก่งลีผี

ราชอาณาเขตต์ของพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง น้ำของฝ่ายตะวันออก กำหนดเอาปากน้ำมีต่อพรมแดนเมืองเวียงจันทน์ น้ำของฝ่ายตะวันตก กำหนดเอาปากน้ำเหืองพรมแดนเมืองเวียงจันทน์ ต่อกันขึ้นไปจนถึงผาบันไดใต้เมืองเชียงของ ฝ่ายซ้ายพรมแดนต่อแขวงกรุงศรีอยุธยา กำหนดเอาภูเขาไม้ประดู่สามต้นอันสามขอยขึ้นไป ฝ่ายขวาพรมแดนต่อแขวงพระเจ้าเวียดนาม กำหนดเอาต้นสานสามงาน้ำน่าสามแคว หัวพันทั้งหกและสิบสองหน้าด่านเจ้าไทย (จุไทย)

---

(๑) เมืองล้านช้างเวียงจันทน์

ปีมะโรงจัตวาศก พ.ศ. ๒๒๕๕ เมื่อแยกเมืองล้านช้างออกเป็นสองราชอาณาเขตต์แล้ว พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ ได้เป็นกษัตริย์ครองเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ต่อมา และพระองค์มีพระราชโอรสทรงพระนามว่าเจ้าองค์รอง [๑] ๆ มีพระโอรสทรงพระนามว่า เจ้าองค์บุญ [๑] หรือเจ้าบุญสาร

ปีมะเส็งเบญจศก พ.ศ. ๒๒๕๖ พระครูโพนเสม็ดพร้อมด้วยแสนท้าวพระยา ได้ตั้งพิธีราชาภิเษกเจ้าหน่อกษัตริย์พระอนุชาร่วมพระชนกชนนีกับพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ ขึ้นเป็นกษัตริย์เอกราชครองนครกาละจำบากนาคบุรีศรี ถวายพระนามว่า พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรพุทธางกูร และเปลี่ยนนามนครหลวงใหม่ว่า นครจัมปาศักดิ์นาคบุรีศรี

พระเจ้าสร้อยศรีสมุทร มีพระราชโอรส ๔ องค์ คือ เจ้าชัยกุมาร เจ้าธรรมเทโว เจ้าสุริโย กับ เจ้าโพธิสาร ซึ่งเกิดจากธิดาเจ้าเขมรแห่งเมืองบันธายเพ็ชร

พระเจ้าสร้อยศรีสมุทรได้พระพุทธบุศยรัตน [๒] พระแก้วผลึกจากพรานทึงพรานเทิงมาประดิษฐานไว้ ณ นครจัมปาศักดิ์

---

๑ ตามข้อความพงศาวดารล้านช้างหน้าสุดท้ายของพระยาประชากิจกรจักร

๒ ดูหน้า ๑๘ บรรทัด ๑๕

พระองค์ถึงแก่พิราลัย เมื่อปีมะเส็งนพศก พ.ศ. ๒๒๘๐ พระชนม์ ๕๐ พรรษา

เจ้าชัยกุมารพระราชโอรสขึ้นครองราชสมบัติแทน เจ้าธรรมเทโวพระอนุชาเป็นพระมหาอุปราช

ปีกุญนพศก พ.ศ. ๒๓๑๐ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ พระเจ้าล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์สวรรคต แสนท้าวพระยาจึงพร้อมกันอัญเชิญเจ้าบุญสารพระราชนัดดาพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้าธรรมเทวงศ์

ปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๒๓๑๔ พระเจ้าหลวงพระบางสุริยวงศา ยกกองทัพมาตีเมืองเวียงจันทน์แต่ตีไม่ได้ เพราะพะม่ามาช่วยเมืองเวียงจันทน์

พระเจ้าธรรมเทวงศ์มีพระราชโอรส คือ เจ้านันทเสน เจ้าอินทวงศ์ เจ้าอนุรุธ เจ้าติสสะ

พระวอ พระตา[๑] ไม่ถูกกับพระเจ้าล้านช้างจึงได้อพยพครอบครัวไปสร้างเวียงขึ้นที่บ้านหนองบัวลำภู พระเจ้าล้านช้างให้แสนท้าวพระยาไปห้าม แต่พระวอไม่เชื่อฟัง พระเจ้าล้านช้างจึงให้กองทัพไปตีพระวอ สู้รบกันอยู่ได้ประมาณ ๓ ปี พระวอจึงแต่งคนไปอ่อนน้อมต่อพะม่าขอ

---

๑ สมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (ติสฺโส อ้วน) ซึ่งสืบสกุลจากพระวอ ว่าพระวอพระตาเป็นคน ๆ เดียวกัน ที่เรียกพระตาเพราะเป็นน้าของแม่พระเจ้าธรรมเทวงศ์

กำลังมาช่วย พระเจ้าอังวะจึงได้แต่งให้มองละแงะเป็นแม่ทัพคุมไพร่พลจะมาช่วยพระวอ พระเจ้าล้านช้างจึงให้แสนท้าวพระยาคุมเครื่องบรรณาการลงมาดักกองทัพพะม่ากลางทาง เกลี้ยกล่อมพะม่าเข้าเป็นพวกเดียวกัน แล้วยกกองทัพไปตีเวียงพระวอแตก พระวอกับท้าวก่ำผู้เป็นบุตร์และท้าวน่า ท้าวคำผง ท้าวพรหม พาครอบครัวอพยพหนีไปขอพึ่งพระเจ้าชัยกุมารนครจัมปาศักดิ์ที่ตำบลเวียงดอนกอง แขวงเมืองนครจัมปาศักดิ์

ปีระกาตรีศก พ.ศ. ๒๓๑๔ พระเจ้าล้านช้างแต่งให้อัครฮาด (อัครราช) ยกกองทัพเข้าไปถึงแขวงนครจัมปาศักดิ์ พระเจ้าชัยกุมารจึงได้แต่งให้พระยาพลเชียงสาคุมกองทัพขึ้นไปต้านทานไว้ ในที่สุดพระเจ้านครจัมปาศักดิ์ขอโทษพระวอไว้ พระเจ้าล้านช้างก็ยอมยกให้ และสั่งให้อัครฮาดยกกองทัพกลับ

พระวอไม่ถูกกับพระเจ้านครจัมปาศักดิ์อีก จึงพาครอบครัวอพยพหนีไปตั้งส้องสุมผู้คนอยู่ที่ดอนมดแดง และให้ท้าวพระยาพี่น้องคุมเครื่องบรรณาการไปขอขึ้นกับกรุงธนบุรี ซึ่งนับว่าไทยอีสานเริ่มเป็นอาณาจักรเดียวกันกับไทยใต้แต่บัดนี้ไป

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๒๓๑๘ พระเจ้าล้านช้างรู้ข่าวว่าพระวอไม่ถูกกับพระเจ้านครจัมปาศักดิ์ จึงแต่งให้พระยาสุโภ

คุมกองทัพไปตีพระวอ พระวอสู้ไม่ได้จึงอพยพหนีขึ้นไปตั้งอยู่ตำบลเวียงดอนกองตามเดิม แล้วแต่งคนให้ไปขอกำลังพระเจ้านครจัมปาศักดิ์ไปช่วย พระเจ้านครจัมปาศักดิ์ก็หาช่วยไม่ กองทัพพระยาสุโภก็ยกตามขึ้นไปล้อมเวียงไว้จับพระวอได้ แล้วก็ให้ฆ่าเสียที่ตำบลเวียงดอนกอง ท้าวก่ำบุตรพระวอหนีไปได้ และมีหนังสือบอกไปให้เจ้าเมืองนครราชสีมาให้บอกเหตุการณ์ไปยังกรุงธนบุรี

ปีวอกสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๒๑ สมเด็จพระเจ้ากรุง-ธนบุรีทรงทราบประพฤติเหตุนั้น จึงให้เจ้าพระยาจักรี (ด้วง) เป็นแม่ทัพบกสมทบกับกำลังเกณฑ์เมืองสุรินทร์ ขุขันธ์ และสังฆะ กับเจ้าพระยาสุรสีห์หรือเจ้าพระยาสรศรี (บุญมา) เป็นแม่ทัพเรือเกณฑ์ทหารเมืองเขมรต่อเรือรบแล้วยกขึ้นไปตามลำแม่น้ำโขง ฝ่ายพระยาสุโภแม่ทัพกองทัพล้านช้างทราบว่า กองทัพกรุงธนบุรียกขึ้นไปมาก เห็นจะต้านทานไว้มิได้ก็ยกถอนกลับคืนไปยังเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ ส่วนกองทัพกรุงธนบุรีทั้งสองก็ยกขึ้นไปตีเมืองนครจัมปาศักดิ์ พระเจ้าชัยกุมารเห็นจะสู้มิได้จึงพาครอบครัวอพยพหนีออกจากเมืองไปตั้งอยู่ที่เกาะเกยชัย กองทัพกรุงธนบุรีตามไปจับตัวพระเจ้านครจัมปาศักดิ์ชัยกุมารได้ แล้วเลยยกไปตีเมืองนครพนมและบ้านหนองคายได้ แล้วยกไปล้อมเมืองเวียงจันทน์ไว้ กองทัพเมืองพระบางก็ยกมาช่วยกองทัพกรุงธนบุรี พระเจ้า

ล้านช้างได้ต่อสู้กองทัพกรุงธนบุรีเป็นสามารถ แต่ต้านทานมิได้ก็พาพระราชวงศานุวงศ์หนีไปทางเมืองคำเกิด กองทัพไทยเข้าเมืองได้แล้ว เมืองล้านช้าง[๑]จึงรวมเป็นอาณาเขตต์เดียวกันกับไทยได้จนสิ้นเชิงแต่สมัยกรุงธนบุรีนี้ไป แม่ทัพไทยได้ตั้งให้พระยาสุโภเป็นผู้รั้งเมืองเวียงจันทน์ แล้วเชิญพระแก้วมรกตพระบาง และคุมตัวเจ้านันทเสนพระมหาอุปราชล้านช้าง พระราชโอรสธิดาวงศานุวงศ์ของพระเจ้าล้านช้าง และพระเจ้าชัยกุมาร (เจ้าองค์หลวงนครจัมปาศักดิ์) มาในกองทัพกลับมายังกรุงธนบุรี

เมื่อกองทัพไทยได้ยกไปแล้ว พระเจ้าธรรมเทวงศ์พระเจ้าล้านช้างกลับจากเมืองคำเกิดไปยังเมืองเวียงจันทน์จับพระยาสุโภฆ่าเสีย แล้วเข้าตั้งอยู่ในเมืองดังเก่า

สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช พระเจ้ากรุงธนบุรีให้พระเจ้าชัยกุมารกลับไปครองนครจัมปาศักดิ์ตามเดิม และเสกเจ้านันทเสนไปเป็นพระเจ้าล้านช้าง[๒] พ.ศ. ๒๓๒๔ เมื่อขึ้นไปถึงเมืองเวียงจันทน์มิช้าพระเจ้าธรรมเทวงศ์ก็ทิวงคต

---

๑ หลักศิลาจารึกพระเจ้าขุนรามกำแหงว่าเมืองล้านช้างขึ้นกรุงสุโขทัย พงศาวดารกรุงเก่าว่าขึ้นสมเด็จพระเพทราชา เข้าใจว่าทึกเอาเช่นเดียวกับจีนที่ถือเอาประเทศไทยว่าขึ้นกรุงปักกิ่ง

๒ พระราชวิจารณ์ว่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าให้ไปครองเมืองเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๓๒๕

ปีขาลจัตวาศก พ.ศ. ๒๓๒๕ พระเจ้านันทเสนลงมาเฝ้าสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าในงานพระบรมราชาภิเษก

ปีเถาะเบ็ญจศก พ.ศ. ๒๓๒๖ พระเจ้านันทเสนกลับคืนไปเมืองเวียงจันทน์ และขอพระบางคืนไปด้วย

ปีจอโทศก พ.ศ. ๒๓๓๓ พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์บอกลงมากรุงเทพ ฯ ว่า องลองเยือง องดึก องแอม แต่งให้องเจียงบาองเจียงเวียนแม่ทัพคุมญวนไกเซิน ๓๐๐๐ คน กับกองทัพไทยเมืองพวน ๓๐๐๐ คน รวม ๖๐๐๐ คนยกมา พระเจ้าล้านช้างแต่งกองทัพไทยอีสานออกไปรบกับกองทัพญวน ตีกองทัพญวนที่เมืองพวนแตกกระจัดกระจายล้มตาย ได้ปืนเครื่องสาตราอาวุธเป็นอันมากและชะเลยด้วย

ปีกุญตรีศก พ.ศ. ๒๓๓๔ พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์ให้ข้าหลวงถือศุภอักษรลงมาให้สมุหนายกที่กรุงเทพมหานครว่า พระเจ้ามหาอุตมวงศ์ขงศรีสัตนาคนหุตอุดมรัตนบุรีรมย์พรหมจักรพรรดิมหานครราชธานีล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางคิดการกบฏไปเข้าด้วยพะม่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทราบในหนังสือบอกเวียงจันทน์ก็สั่งสมุหนายกให้มีศุภอักษรตอบขึ้นไป ให้พระเจ้าล้านช้างยกกองทัพไปตีเมืองหลวงพระบางให้แตกฉาน จับตัวพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบางจำส่งลงมากรุงเทพฯ พระเจ้าล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ได้ทราบคำสั่งดังนั้น จึงเกณฑ์กองทัพใหญ่ทั้งเรือทั้งบกยกขึ้นไปล้อมเมืองหลวงพระบาง ฝ่ายพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางเป็น

อริกับพระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์มาแต่ก่อน ก็แต่งกองทัพยกออกมาต่อรบ ได้รบกันเป็นสามารถ พระมหาอุปราชเวียงจันทน์ต้องปืนชาวเมืองหลวงพระบางถึงแก่พิราลัยในที่รบ พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์ขับพลทหารเข้าป่ายปีนปล้นเอาเมืองหลวงพระบางประมาณ ๑๕ วันก็ปล้นเอาเมืองได้ ไล่ฆ่าฟันชาวเมืองล้มตายเป็นอันมาก จับได้ตัวพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางและพระโอรส พระธิดา พระสนมและพระวงศานุวงศ์ได้ทั้งสิ้น พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์สั่งให้จำพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางไว้แล้ว ตั้งพระยาเมืองแสนขุนนางผู้ใหญ่ เมืองหลวงพระบางซึ่งเข้ามายอมสวามิภักดิ์นั้นให้เป็นพระยาหลวงพระบางอยู่รั้งเมือง เลิกกองทัพกลับไปยังเมืองเวียงจันทน์ และบอกข้อราชการให้ขุนนางและไพร่คุมตัวพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางส่งลงไปกรุงเทพ ฯ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าสั่งให้จำคุกพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบาง ครั้นภายหลังให้พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางพ้นโทษ พาสมัครพรรคพวกขึ้นไปครองเมืองหลวงพระบางดังเก่า

พระเจ้านันทเสนมีพระโอรส คือ เจ้าจันทรเทพ (เจ้าจันทรประทีป) เจ้าชาลี

ปีขาลฉศก พ.ศ. ๒๓๓๗ พระเจ้านันทเสนถูกกล่าวหาว่าคบคิดกันกับพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนมจะแข็งเมืองไม่ยอมขึ้นกับกรุงเทพ ฯ พระเจ้านันทเสนและพระบรมราชา

ลงไปสู้ความที่กรุงเทพ ฯ พระเจ้านันทเสนแพ้คะดีถูกถอดจากตำแหน่งเจ้าประเทศราช

ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๓๓๘ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าให้เจ้าอินทรวงศ์พระอนุชาพระเจ้านันทเสนขึ้นไปครองเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ต่อไป มีพระนามว่าพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ และได้ขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์กับพระยาอนุชิตราชา

พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ (เจ้าอินทรวงศ์) มีพระธิดาคือ เจ้านางทองสุก[๑] ซึ่งเป็นพระมารดาของสมเด็จเจ้าฟ้ากุณฑลทิพยวดี และเป็นพระอัยยิกาของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์

ปีชวดฉศก พ.ศ. ๒๓๔๗ พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ พระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์ถึงแก่พิราลัย ณ เดือนสาม ขึ้น ๘ ค่ำ ครองเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ได้ ๑๐ ปี

สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าตั้งให้เจ้าอนุรุทธพระอนุชาพระเจ้าอินทรวงศ์ครองเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ มีพระนามว่าพระเจ้าอนุรุทธราช

เมืองล้านช้างเวียงจันทน์มีหัวเมืองขึ้นใหญ่น้อย ๗๙ หัวเมือง

ปีเถาะเอกศก พ.ศ. ๒๓๖๒ เจ้าราชบุตร (โย่) เมืองเวียงจันทน์จับนายสาเกียดโง้งที่พาพวกยกไปตีเมืองนคร

---

๑ นาย ก.ศ.ร. กุหลาบ ฤษณานนท์ ว่าเป็นพระธิดาพระเจ้านันทเสน ฯ

จัมปาศักดิ์ได้ แต่สมเด็จพระพุทธเลิศหล้า เห็นว่าเจ้านครจัมปาศักดิ์ (พรหมาน้อย) อ่อนแอ ถึงจะให้กลับไปครองเมืองอีกก็จะรักษาบ้านเมืองไว้ไม่ได้ จึงตั้งเจ้าราชบุตร (โย่) เมืองเวียงจันทน์เป็นเจ้านครจัมปาศักดิ์แทน

ปีจออัฐศก พ.ศ. ๒๓๖๙ พระเจ้าอนุรุทธราชพระเจ้าล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ (ซึ่งไทยใต้มักเรียกสั้น ๆ ว่า "เจ้าอนุ" บ้าง "เจ้าอนุวงศ์" บ้าง) เห็นว่าเมืองล้านช้างเคยเป็นประเทศเอกราชในแดนไทยอีสานมาช้านาน แต่ได้มาเสียทีแก่กองทัพของกรุงธนบุรี เมืองล้านช้างเวียงจันทน์จึงได้ตกไปเป็นประเทศราชของกรุงเทพ ฯ ทั้งยังได้เสียพระแก้วมรกตซึ่งเป็นศรีพระนครไปด้วย จึงได้ตกลงใจจะทำสงครามกู้ชาติและยกกองทัพลงไปตีกรุงเทพ ฯ ถ้าตีได้ก็จะได้อัญเชิญพระแก้วมรกตกลับไปประดิษฐานไว้ที่เมืองเวียงจันทน์ตามเดิม โดยเหตุฉะนี้ จึงสั่งให้พระมหาอุปราช (ติสสะ) ไปเกลี้ยกล่อมเมืองกาฬสินธุ์ เมืองร้อยเอ็ด เมืองสุวรรณภูมิ เมืองชนบท เมืองขอนแก่น ซึ่งขึ้นแก่กรุงเทพ ฯ มีเจ้าเมืองกาฬสินธุ์คนเดียวไม่ยอมเข้าด้วย พระมหาอุปราชจับตัวได้ให้ฆ่าเสีย แล้วต้อนครัวขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าอนุรุทธราช สั่งให้เจ้านครจัมปาศักดิ์ (โย่) ต้อนครัวเมืองเขมราษฎร์ เมืองอุบล เมืองศรีสะเกษ เมืองเดชอุดม เมืองยโสธร ขึ้นมาเมืองเวียงจันทน์ แล้วให้ยกกองทัพไปพร้อมกันที่เมืองนครราชสีมา

เจ้าราชวงศ์ (เง่า) ยกกองทัพล้านช้างเวียงจันทน์ลงมาถึงเมืองสระบุรี และกวาดต้อนครัวขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ ครัวในเมืองสระบุรี มีครัวชาวไทยอีสานหมื่นครัวเศษ มีครัวไทยใต้เพียงสิบครัว ครัวจีนยี่สิบครัวเท่านั้น ครั้นแล้วก็ถอยทัพขึ้นไปเมืองนครราชสีมา เผาเมืองนครราชสีมาเสีย พระเจ้าอนุรุทธราช ให้เจ้าราชวงศ์ขึ้นไปยึดเมืองหล่มศักดิ์ กองทัพใหญ่ยกขึ้นไปถึงเมืองภูเขียว ตั้งค่ายอยู่ที่หนองบัวลำภูค่าย ๑ ให้พระยานรินทร์อยู่รักษาค่ายกับพลสามพัน แล้วให้ตั้งค่ายอยู่ที่ช่องเขาสารค่าย ๑ ซึ่งเป็นทาง ๒ แยก ให้พระยาสุโภและชานนท์รักษาค่ายมีพลสองหมื่น และพระเจ้าอนุรุทธราชก็ตั้งค่ายใหญ่อยู่บนเขาสาร พระยาเชียงสาตั้งค่ายอยู่ที่สนมค่าย ๑ ให้กองคำตั้งค่ายอยู่ที่ช่องงัวแตกค่าย ๑ พระมหาอุปราชตั้งทัพอยู่ที่เมืองสุวรรณภูมิ

สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ให้พระยาราชสุภาวดียกขึ้นไปทางเมืองสุวรรณภูมิ ตีกองทัพเจ้าโถง พระนัดดาพระเจ้าอนุรุทธราชที่เมืองพิมาย แตก พระยาราชสุภาวดียกไปตีค่ายเวียงคุกที่เมืองยโสธร อุปฮาดราชวงศ์เมืองยโสธรสู้รบแข็งแรง แต่ภายหลังพระยาราชสุภาวดีตีค่ายเวียงคุกแตก และจับครอบครัวอุปฮาดราชวงศ์ฆ่าเสีย ๑๐๐ คนเศษ

กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ แม่ทัพใหญ่ไทยใต้ ให้ทัพพระยาจ่าแสนยากร พระยากลาโหมราชเสนา

พระยาพิชัยบุรินทรา พระยาณรงค์วิชัย กองเจ้าพระยามหาโยธา ทั้ง ๕ ทัพ กับทัพหม่อมเจ้าขุนเณร คุมคนโทษเป็นกองโจร รวมเป็นคน ๘,๔๐๐ คน ยกล่วงหน้าขึ้นไปตีค่ายหนองบัวลำภูก่อน แล้วทัพเหล่านั้นก็ยกตามไปเป็นลำดับกันขึ้นไปทางบ้านสามสมอ

ครั้นวันเสาร์ที่ ๕ พฤษภาคม ทัพหลวงไทยใต้ยกออกจากเมืองนครราชสีมาขึ้นไปตั้งอยู่น้ำเชิน ทัพหน้าเข้าตีค่ายหนองบัวลำภู พระยานรินทร์แม่ทัพไทยล้านช้างได้สู้รบทัพไทยใต้เป็นสามารถ แต่มีกำลังน้อย กองทัพไทยใต้จึงตีได้ค่ายหนองบัวลำภู จับพระยานรินทร์ได้ แต่พระยานรินทร์ไม่ยอมสวามิภักดิ์ด้วย แม่ทัพหลวงจึงสั่งให้ฆ่าเสีย ข้างทัพไทยใต้เสียพระยาเกียรติ ส่วนพลทหารตายเท่าใดไม่ปรากฏ

กองทัพเจ้าพระยาอภัยภูธร มีคน ๕,๐๐๐ ขึ้นไปเมืองหล่มศักดิ์ทางเมืองเพ็ชรบูรณ์ กองทัพพระยาวิชัย พระยาไกรโกศา มีคน ๓,๐๐๐ ขึ้นไปเมืองหล่มศักดิ์ทางเมืองพิษณุโลก เมืองนครไทย พอไปถึงพร้อมกันก็เข้าตีกองทัพเจ้าราชวงศ์แตก เจ้าราชวงศ์พาพระสุริยวงศาเจ้าเมืองหล่มศักดิ์ไปด้วย

พระเจ้าอนุรุทธราช สั่งให้พระยาสุโภและชานนท์รักษาค่ายไว้ แล้วก็รีบขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ พระยาสุโภและชานนท์แจ้งว่า กองทัพไทยใต้ตีค่ายหนองบัวลำภูแตก มาตั้งอยู่ที่ทุ่งส้มป่อย ก็มีหนังสือไปถึงพระยาเชียงสาและกองคำ

ให้ยกมาสมทบที่ค่ายส้มป่อย พระยาสุโภนัดกองทัพพร้อมกันแล้ว ก็ยกมาล้อมค่ายส้มป่อยไว้ทั้ง ๓ ทัพ กองทัพไทยใต้ถูกล้อมอดอาหาร ๗ วัน เกือบจะเสียที่อยู่แล้ว พอกองทัพกรมหมื่นนเรศรโยธีขึ้นไปทัน มีคนติดตามไปสัก ๑๐๐ คน แจ้งว่ากองทัพไทยล้านช้างล้อมทัพพระยาจ่าแสนยากร พระยากลาโหมราชเสนา และกองรามัญ เข้าไว้แน่นหนาก็มิได้รอเร่งทหารเข้าโจมตี จึงถูกกองทัพไทยล้านช้างเข้าล้อมไว้อีก กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ คุมกองทัพขึ้นไปทัน ก็ได้ช่วยกันตีกองทัพล้านช้าง แก้กรมหมื่นนเรศรโยธีออกจากที่ล้อมได้ ฝ่ายทัพไทยใต้อยู่ในค่ายส้มป่อยก็ตีหักออกมาประจบกัน กองทัพไทยล้านช้างถูกตีขนาบคุมกันเข้าไม่ติดก็แตกพ่ายไป กองทัพไทยใต้ขึ้นไปตามช่องเขาสารข้ามเขาไปได้ ไปตั้งค่ายอยู่ที่พันพร้าว กรมหมื่นนเรศรและกรมหมื่นเสนี ข้ามแม่น้ำโขงไปตั้งอยู่ในเมืองเวียงจันทน์ เก็บได้ทรัพย์สิ่งของไว้ได้มาก

เมื่อกองทัพหลวงไทยใต้ขึ้นไปถึงพันพร้าว แม่ทัพใหญ่ไทยใต้สั่งให้เผาเมืองเวียงจันทน์ แล้วเกณฑ์ไพร่ให้รื้ออิฐกำแพงเมืองเสีย

ฝ่ายทัพเมืองเชียงใหม่ เมืองแพร่ เมืองน่าน เมืองหลวงพระบาง พลสองหมื่นไปถึงพันพร้าวพร้อมกัน

กองทัพไทยใต้ได้สร้างพระเจดีย์ไว้ที่พันพร้าว และเอาพระเสริมบรรจุไว้ด้วย ได้เชิญพระแทรกคำลงไปกรุงเทพ ฯ

พระเจ้าอนุรุทธราช ได้พาพระโอรสธิดาและวงศานุวงศ์ล่องน้ำไปขึ้นที่เมืองมหาชัยกองแก้วเดินบกไปอาศัยอยู่เมืองล่าน้ำ (แง่อาน)

พระยาเชียงสายังตั้งแข็งอยู่ที่บ้านโพนเชียงหวัง แม่ทัพใหญ่ไทยใต้จึงสั่งให้พระยาไกรโกศายกทัพไปตีพระยาเชียงสา แต่พระยาไกรโกศาสู้ไม่ได้แตกหนีมา จึงสั่งให้พระยาเพ็ชรพิไชย พระยาเกษตร พระยาอินฎาเรืองเดช ยกทัพไปตีพระยาเชียงสา กองทัพหน้าตีทัพพระยาเชียงสา ๆ ถอย กองทัพก็ตามพระยาเชียงสาไป กองคำตั้งอยู่เมืองเพงยกมาช่วยพระยาเชียงสา ตัดหลังทัพพระยาเพ็ชรพิไชยเข้าไป พวกกองทัพพระยาเพ็ชรพิไชยไม่รู้ตัวจวนจะเสียที พระยาอินทรเดชะถูกปืนตาย พระยากำแพงเพ็ชรและพระหฤทัยก็ถูกปืน แต่เผอิญกองคำแม่ทัพถูกปืนตาย ทัพไทยล้านช้างจึงแตก พระยาเชียงสาหนีไปได้ ภายหลังไปเข้าหาพระยาราชสุภาวดี

พระยาราชสุภาวดีตั้งทัพอยู่เมืองยโสธร เจ้านครจัมปาศักดิ์ (โย่) ตั้งค่ายอยู่เมืองศรีสะเกษ ทราบว่ากองทัพพระยาราชสุภาวดีจะยกไป ก็ยกมาตั้งค่ายอยู่เมืองอุบล ให้เจ้าปานเจ้าสุวรรณ น้องชาย คุมกองทัพนครจัมปาศักดิ์ กองทัพพระยาราชสุภาวดีตีกองทัพนครจัมปาศักดิ์แตกแล้ว ก็ยกขึ้นไปตีเมืองอุบล เจ้านครจัมปาศักดิ์รวบรวมบ่าวไพร่หนีไป แต่แม่ทัพไทยได้ติดสินบลให้คนจับเจ้านครจัมปาศักดิ์ เจ้าสุวรรณและเจ้าปานมาได้

พอสัตตะคุณเตียนยินญวนแม่ทัพหน้าองกินเลือก มีหนังสือมาถึงพระยาราชสุภาวดี[๑] ฉะบับหนึ่งใจความว่า "เมืองเวียงจันทน์กับกรุงเทพมหานครเป็นไมตรีกันสนิท เหตุใดจึงยกทัพไปทำลายเมืองเวียงจันทน์เสีย ทำให้ไพร่บ้านพลเมืองแตกตื่นไป และเมืองเวียงจันทน์ก็เป็นแดนกรุงเวียดนาม บัดนี้แม่ทัพใหญ่ให้ข้าพเจ้าคุมคนสองหมื่นเศษมาตั้งอยู่เมืองตามดอง ให้ท่านยกกองทัพกลับไปอยู่แดนของท่าน ท่านกวาดเอาครัวแดนญวนไปไว้เท่าใด ขอให้ส่งคืนแดนญวนให้หมด ทางไมตรีจะได้ยืนยาวต่อไป ถ้าท่านไม่ฟัง ข้าพเจ้าก็ไม่ละ ถ้าองกินเลือกแม่ทัพใหญ่ยกมาถึงแล้วก็จะไม่ฟังกัน แต่หญ้าต้นหนึ่งก็ไม่ให้เหลือไว้"

พระยาราชสุภาวดีไม่ตอบหนังสือ รีบยกกองทัพมาเมืองเวียงจันทน์ เพื่อให้ทันกองทัพหลวงก่อนกลับกรุงเทพ ฯ

แม่ทัพใหญ่ไทยใต้ได้มีหนังสือบอกเรื่องเวียงจันทน์เป็นกบฏต่อไทยใต้ไปถึงองเลโบ ใจความว่า "พระเจ้าอนุรุทธราชหนีเข้าไปในแดนญวน จะให้กองทัพเข้าไปติดตามก็เห็นแก่ทางพระราชไมตรีอยู่ จึงบอกออกมาให้องเลโบรู้ เพื่อแจ้งให้พระเจ้าเวียดนามทราบด้วย"

พระยาราชสุภาวดี (สิงห์ สิงหเสนี) ได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่าที่สมุหนายก เมื่อจัดการบ้านเมือง

---

๑ พระราชพงศาวดารรัชชกาลที่ ๓ ว่า พระสุริยภักดี

เวียงจันทน์เรียบร้อยและกวาดครัวได้มากแล้ว ก็แบ่งไว้ให้อยู่เมืองเวียงจันทน์พอสมควร ให้พระยาเวียงจันทน์อยู่รักษาเมืองเวียงจันทน์ต่อไป เหลือนั้นส่งลงไปกรุงเทพ ฯ และอัญเชิญพระบาง และพาตัวพระมหาอุปราชเวียงจันทน์ลงไปกรุงเทพ ฯ ด้วย เมื่อเดือน ๓ ปีกุญนพศก พ.ศ. ๒๓๗๐

ในเดือน ๗ ปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าพระยาราชสุภาวดีขึ้นไปเมืองเวียงจันทน์ เมื่อขึ้นไปถึงเมืองภูเขียวรวบรวมสะเบียงอาหารผู้คนได้พร้อมกัน ก็ยกขึ้นไปถึงหนองบัวลำภู จึงแต่งให้พระยาราชรองเมือง พระยาพิชัยสงครามพระยาทุกขราษฎร์ เมืองนครราชสีมา หลวงสุเรนทรวิชิตคุมไพร่ ๕๐๐ คน ยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่ค่ายพันพร้าว

พระยาราชรองเมือง แบ่งคนให้พระยาพิชัยสงครามพระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชิต นายไพร่ ๓๐๐ คนข้ามไปฟังราชการณ์เมืองเวียงจันทน์

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าราชวงศ์เวียงจันทน์ มีหนังสือมาถึงพระยาเมืองจันทน์ พระยาเมืองซ้าย ว่าพระเจ้าเวียดนามให้ญวนพาพระเจ้าอนุรุทธราชและเจ้าราชวงศ์มาส่งณเมืองเวียงจันทน์ มาถึงท่าข้ามช้าง ยังทางอีก ๔ คืนจะมาถึงเมืองเวียงจันทน์ พระยาเมืองจันทน์ พระยาเมืองซ้าย จึงแจ้งความกับพระยาพิชัยสงคราม พระยาพิชัยสงครามจึงส่งต้นหนังสือไปให้พระยาราชรองเมือง ๆ จึงส่ง

หนังสือไปถึงเจ้าพระยาราชสุภาวดี ๆ ได้ทราบดังนั้น ก็รีบยกกองทัพขึ้นไปแต่วันพฤหัสบดีที่ ๓๑ กรกฎาคม พระเจ้าอนุรุทธราช เจ้าราชวงศ์ ก็ยกมาถึงเมืองเวียงจันทน์ มีคนมาด้วยประมาณพันเศษ มีญวนประมาณ ๘๐ คน ตั้งอยู่ณเมืองเวียงจันทน์ พระเจ้าอนุรุทธราชกับเจ้าราชวงศ์ ได้ไปพบกับพระยาพิชัยสงคราม พระยาทุกขราษฎร์ และหลวงสุเรนทรวิชิต แล้วกลับไปอยู่วัดพระแก้ว

วันเสาร์ที่ ๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๓๗๑ เวลาบ่าย ๓ โมง เจ้าพระยาราชสุภาวดีขึ้นไปถึงค่ายพันพร้าว พอเวลาบ่าย ๔ โมง พระเจ้าอนุรุทธราชยกคนเข้าล้อม พระยาพิชัยสงคราม พระยาทุกขราษฎร์ หลวงสุเรนทรวิชิต และฆ่าเสียสิ้น คงเหลือแต่หมื่นรักษานาเวศกับไพร่ประมาณสี่สิบห้าสิบคนข้ามน้ำหนีไปได้

เจ้าพระยาราชสุภาวดีอยู่ที่ค่ายพันพร้าว ล่าหนีไปยังเมืองยโสธร พระยาเชียงสาเป็นผู้นำทางลัดป่าไป

พระเจ้าอนุรุทธราชให้คนไปรื้อพระเจดีย์ที่ค่ายพันพร้าวเสีย และเชิญพระเสริมไปไว้เมืองเวียงจันทน์ดังเก่า เจ้าราชวงศ์ได้ยกกองทัพตามตีทัพเจ้าพระยาราชสุภาวดี ได้ทันกันเข้าที่บกหวานณวันเสาร์ที่ ๘ ตุลาคม ได้สู้รบกันถึงตะลุมบอน เจ้าราชวงศ์เอาหอกแทงเจ้าพระยาราชสุภาวดีล้มลงแล้วจะเข้าฟันซ้ำอีก หลวงพิพิธน้องชายเข้าไปแก้ เจ้าราชวงศ์

พื้นหลวงพิพิธตาย พอทนายเจ้าพระยาราชสุภาวดียิงปืนไป ถูกเข่าเจ้าราชวงศ์ล้มลง พวกบ่าวก็เข้าใจว่านายตาย เข้ายกเอานายขึ้นแคร่หนีไป

ฝ่ายเจ้าพระยาราชสุภาวดี คลำดูแผลเห็นว่าไม่ทะลุภายใน ตกแต่งแผลแล้วก็ยกทหารตามตีขึ้นไปจนถึงเมืองเวียง-จันทน์ จับได้พระโอรสและธิดาวงศานุวงศ์ของพระเจ้าอนุรุทธราชไว้ที่บ้านไผ่

ครั้นณวันศุกรที่ ๒๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าน้อยเมืองพวนแจ้งความแก่เจ้าพระยาราชสุภาวดีที่เมืองเวียงจันทน์ว่า ได้แต่งกองทัพออกลาดตระเวนด่านทางถึงกันทุกตำบล ถ้าพระเจ้าอนุรุทธราชขึ้นไปจะจับส่งมามิให้หนีไป แต่ต่อมาอีกหน่อยหนึ่งเจ้าน้อยเมืองพวนให้พระยานามโคตร์และพระยาอุทุม มาบอกเจ้าพระยาราชสุภาวดีว่า พบพระเจ้าอนุรุทธราชและครอบครัวที่น้ำไฮ้เชิงเขาไก่ ให้คน ๕๐ คนคุมไว้ ขอให้แต่งคนขึ้นไปจับเจ้าพระยาราชสุภาวดีได้ส่งพระยาอินทรเดชะ พระสุพันเชียงสา เมืองกลาง คุมไพร่ ๓๐๐ คนไป เมื่อไปถึงหาดเดือยพบพระลับแลและหนานขัตติยะเมืองน่าน ท้าวมหาพรหมเมืองหลวงพระบาง จับพระเจ้าอนุรุทธราชและพระโอรสธิดาและชายามาได้ นายด่านเมืองพวนเป็นผู้นำจับ ภายหลังก็คุมตัวส่งกรุงเทพฯ

เมืองล้านช้างเวียงจันทน์ ไม่สามารถจะดำรงประเทศเป็นเอกราชได้ ต้องมารวมกันกับประเทศไทยใต้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๒๑ แต่ส่วนอาณาเขตต์ทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง ได้ตกเป็นประเทศราชของฝรั่งเศส ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๖ ในเวลานี้ฝรั่งเศสรวบรวมอาณาเขตต์เมืองล้านช้าง เวียงจันทน์ และหลวงพระบาง ขึ้นเป็นแคว้นหนึ่งของประเทศอินโดจีน เรียกว่าแคว้นลาว มีผู้สำเร็จราชการปกครอง เรียกว่าเรสิดังสุเปริเอ ตั้งที่ว่าการอยู่ที่เมืองเวียงจันทน์

(๒) เมืองล้านช้างหลวงพระบาง

พระเจ้าธรรมิกราชขึ้นทรงราชย์ปีมะโรงจัตวาศก พ.ศ. ๒๒๕๔ มีพระราชธิดา ๓ องค์ มีพระนามว่า เจ้านางแทนสาว เกิดจากหม่อมทุน เจ้านางแทนคำ เกิดจากหม่อมยิ่ง (ยิง) เจ้านางอัครชารายคำ เกิดจากหม่อมมะลิ

เจ้าอินทโสม เจ้าองค์นกและเจ้าองค์เอก ส้องสุมผู้คนคิดการกบฏ แต่แพ้กองทัพพระเจ้าธรรมิกราช เจ้าอินทโสมหนีไปอยู่เมืองฮอด พระเจ้าธรรมิกราชครองราชสมบัติอยู่ ๑๒ ปีก็สวรรคต

ปีมะโรงเบ็ญจศก พ.ศ. ๒๒๖๕ เสนาพฤฒามาตย์ราชปโรหิตพร้อมกันอัญเชิญเจ้าองค์นก โอรสเจ้าอินทกุมารเมืองแฉวนหน่อฟ้าขึ้นครองราชสมบัติ ถวายพระนามว่า สมเด็จพระบรมเชษฐขัตติยสุริยพระราชวงศา มหาชัยจักรพรรดิภูมินทร์ นรินทราธิบดีตย์ราชศักดิ์บรมธรรมิกราช บรมบพิตรสมเด็จพระเจ้าสถิตย์อยู่เหนือเกล้า ฯ ในอุดมวงศ์ขงศรีสัตนาคนหุตรัตนบุรีมหานครราชธานีล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง มีพระราชโอรส ๑๐ องค์ คือ เจ้าสุวรรณ เจ้าแก้ว เจ้าฟู เจ้าชายใหญ่ เจ้าพรหม เจ้าชายน้อย เจ้าอโนชา เจ้าไชยน้อย เจ้าสาร เจ้าอโนชาน้อย

เจ้าอินทโสมคิดเกลี้ยกล่อมเอาไพร่พลในเมืองแผ (แพร่) เมืองล่า เมืองพง ได้พร้อมมือแล้ว ก็ยกกองทัพลงมาตั้ง

อยู่เมืองงอยในน้ำอู พระเจ้าล้านช้างทราบว่าเจ้าอินทโสมยกกองทัพลงมาดังนั้น จึงปรึกษาเสนาบดีทั้งปวง และเห็นว่าถ้ารบกันขึ้นไพร่บ้านพลเมืองจะพากันล้มตายมาก และอีกอย่างหนึ่งก็จะขาดญาติพี่น้องกันด้วย จึงนิมนต์พระราชาคณะผู้ใหญ่ทั้งปวงขึ้นไปอัญเชิญเจ้าอินทโสมลงมาเจรจากัน เจ้าอินทโสมก็ลงมา ครั้นถึงเมืองหลวงพระบาง พระเจ้าล้านช้างกับเจ้าอินทโสมพร้อมกันเข้าไปสาบานทำสัตย์จะไม่ทำร้ายกัน ในพระอุโบสถวัดวิชุณหราชศรัทธารามให้แก่กันต่อหน้า พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์

ปีฉลูจัตวาศก พ.ศ. ๒๒๗๔ พระยาเมืองซ้ายคนหนึ่งคบคิดกันจะให้เจ้าอินทโสมเป็นกษัตริย์ เมื่อพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางออกไปประพาสป่า ต่อนกเขาที่นานก แขวงบ้านเมืองไทย พระยาเมืองซ้ายพาพรรคพวกปิดประตูเมืองเสีย แล้วอัญเชิญเจ้าอินทโสมขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง พระเจ้าล้านช้างองค์นกครองราชสมบัติอยู่ได้ ๑๐ ปี

พระเจ้าล้านช้างองค์นกพามหาดเล็กกลับมาเห็นประตูเมืองปิดก็ขึ้นไปอยู่วัดภูเหมือด และบวชที่วัดเมืองเหลือก แล้วไปเมืองเชียงใหม่ ไปอยู่ที่วัดบุปผาราม ภายหลังได้ช่วยพวกพะม่ามอญรบชนะเทพสิงห์ และได้เมืองเชียงใหม่ ได้ปราบดาภิเศกเป็นพระเจ้าเชียงใหม่ ทรงพระนามว่า พระเจ้าองค์คำ ได้ตีกองทัพเมืองน่านและพะม่าแตก มี

พระโอรสกับนางยวง (ยอง) เมืองเชียงใหม่ ๓ องค์ มีนามว่า เจ้าจันทร์ เจ้าวงศ์ เจ้าบิด กับมีพระโอรส ๗ องค์ ที่ตามไปด้วยจากเมืองล้านช้าง คือ เจ้าสุวรรณ เจ้าแก้ว เจ้าฟู เจ้าชายใหญ่ เจ้าพรหม เจ้าชายน้อย เจ้าอโนชา

เมื่อพระเจ้าล้านช้างอินทโสมครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง ๑๓ ปี เจ้าชายน้อย เจ้าสาร และเจ้าอโนชา พระโอรสพระเจ้าองค์นกกับพระยาเชียงใต้ ท้าวอินทร์น้ำงา ทิดสุวรรณ คบคิดกันเป็นกบฏ ซุ่มคนไว้ ๘๐๐ คน บ่าวพระยาเชียงใต้นำความที่นัดกันไปบอกเสนาบดี ทูลพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบาง ๆ เกณฑ์คนออกจับพวกกบฏ ได้สู้รบกันเป็นสามารถ พวกกบฏสู้ไม่ได้แตกหนีไป จับได้เจ้าอโนชา เจ้าสาร และพระยาเชียงใต้ จึงให้เอาตัวไปสำเร็จโทษและฆ่าเสีย

พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางมีพระโอรส ๔ องค์ มีพระนามว่า เจ้าโชติกุมาร เจ้าอนุรุทธกุมาร เจ้านาคกุมาร เจ้านารัทกุมาร เจ้าเชษฐวังโส เจ้าองค์เอก เจ้าสุริยวงศา เจ้าสุรวงศา เจ้าอินทรวงศากุมาร มีพระราชธิดา ๖ องค์ คือ เจ้านางแก้วรัตนพิมพา เจ้านางศรีคำกอง เจ้านางสุชาดา เจ้านางสุธรรมา เจ้านางสุนันทา เจ้านางแว่นแก้วสามผิว พระเจ้าล้านช้างอินทโสมอยู่ในราชสมบัติ ๒๖ ปีก็สวรรคต

ปีฉลูอัฐศก พ.ศ. ๒๒๙๙ พระเจ้าเวียดนามแต่งให้องเจียวเทียมตาเทียมเจด เป็นแม่ทัพคุมพลทหารญวนยกลงมาตีเมืองล้านช้างหลวงพระบาง เสนาพฤฒามาตย์พร้อมกันเสี่ยงทายให้เจ้าอินทรวงศากุมาร ยกพลทหารออกต่อรบทัพญวน และตีทัพญวนแตก เสนาพฤฒามาตย์และสณมพราหมณาจารย์พร้อมกันอัญเชิญเจ้าอินทรวงศากุมาร ขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบาง ครองราชสมบัติอยู่ได้ ๘ เดือน ก็ถวายราชสมบัติแก่เจ้าโชติกกุมารพระเชษฐาองค์ใหญ่ เจ้าโชติกกุมารจึงขึ้นครองราชสมบัติเป็นพระเจ้าล้านช้าง ตั้งเจ้าอนุรุทธเป็นพระมหาอุปราช

พระเจ้าอังวะแต่งให้โปน่านอเป็นแม่ทัพคุมพะม่ามาตีเมืองล้านช้างหลวงพระบาง ได้สู้รบกันเป็นสามารถ ภายหลังปล้นเอาเมืองได้ จับได้เจ้าสุริยวงศากับไพร่ประมาณสี่ห้าร้อยคน เอาขึ้นไปถวายพระเจ้าอังวะ แต่พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางหนีไปได้ ครั้นพะม่ายกทัพกลับไปแล้ว พระเจ้าล้านช้างก็กวาดต้อนเอาไพร่พลกลับเข้าไปตั้งอยู่ในเมืองหลวงพระบางตามเดิม

ปีมะแมเบ็ญจศก พ.ศ. ๒๓๐๖ พระเจ้าอังวะใช้ให้เจ้าสุริยวงศาพระอนุชาพระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางที่พะม่าจับไปได้ เป็นแม่ทัพคุมพะม่าไปตีเมืองล่าเมืองแม้น เจ้า

สุริยวงศาจึงพาเอาไพร่พลเมืองหลวงพระบางหักออกจากทัพพะม่าหนีลงมาตั้งอยู่ที่เมืองแถง

ปีจออัฐศก พ.ศ. ๒๓๐๙ เจ้าสุริยวงศาขอเข้ามาอยู่ที่เมืองหลวงพระบาง พระเจ้าโชติกกุมารไม่ยอมให้มา เจ้าสุริย-วงศาจึงเกณฑ์กองทัพตามหัวเมืองได้พร้อมมือ ครั้นถึงเมืองหลวงพระบาง เวลาดึกก็เข้าปล้นเอาเมืองได้ พระเจ้าโชติกกุมาร กับ พระมหาอุปราช อพยพกวาดเอาเจ้านาย บุตร หลานหนีลงไปอยู่บ้านน้ำรุ่ง (น้ำฮุง) ภายหลังคืนดีกันแล้ว พระเจ้าโชติกกุมารได้มอบราชสมบัติให้แก่เจ้าสุริยวงศา พระเจ้าโชติกกุมารอยู่ในราชสมบัติ ๑๔ ปี

ปีเถาะตรีศก พ.ศ. ๒๓๑๔ พระเจ้าสุริยวงศาเข้าใจว่าเมืองเวียงจันทน์ลอบมีหนังสือไปขอกองทัพพะม่ามาตีเมืองหลวงพระบางเมื่อ พ.ศ. ๒๓๐๖ จึงเกณฑ์พลห้าพันยกลงไปตีเมืองเวียงจันทน์ เข้าล้อมกำแพงเมืองไว้ พระเจ้าธรรมเทวงศ์ก็เกณฑ์ทหารออกต่อรบเป็นสามารถ กองทัพเมืองหลวงพระบางล้อมเมืองอยู่ได้สามเดือน พระเจ้าธรรมเทวงศ์จึงมีศุภอักษรให้เสนาบดีไปขอกองทัพพะม่ามาช่วย พระเจ้ามังระให้ซิกซิงโปคุมพลทหารสองพันเป็นกองหน้า ให้โปสุพลาเป็นแม่ทัพคุมพลสามพันมาตีเมืองหลวงพระบาง พระเจ้าสุริยวงศาทราบว่าพะม่ายกมา จึงถอยทัพไปรับพะม่ารบอยู่ได้ ๑๕ วัน พะม่าปล้นเอาเมืองได้ พระเจ้าสุริยวงศาต้องยอมขึ้นแก่เมืองอังวะ แล้วพะม่าก็เลิกทัพกลับไป

ปีมะเมียฉศก พ.ศ. ๒๓๑๗ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ส่งราชศาส์นเครื่องราชบรรณาการและราชทูตไปขอให้พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางเป็นไมตรีต่อกัน เมืองล้านช้างหลวงพระบางก็รับเป็นไมตรีกับกรุงธนบุรี

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๒๓๑๙ พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบางมีศุภอักษรกับเครื่องมงคลบรรณาการให้เสนาบดีลงมาเจริญทางพระราชไมตรีกับกรุงธนบุรี

ปีจอสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๒๑ พระเจ้าสุริยวงศายกกองทัพมาช่วยกองทัพกรุงธนบุรี ตีเมืองล้านช้างเวียงจันทน์เป็นศึกขนาบ

ปีกุญตรีศก พ.ศ. ๒๓๓๔ พระเจ้าสุริยวงศาอยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปี ถึงแก่พิราลัย สมณพราหมณาจารย์เสนาพฤฒามาตย์จึงพร้อมกันราชาภิเษกพระมหาอุปราช อนุรุทธขึ้นเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาวหลวงพระบาง เจ้านาคกุมารได้เป็นพระมหาอุปราช

ปีชวดจัตวาศก พ.ศ. ๒๓๓๕ พระเจ้านันทเสนพระเจ้าล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์ เกณฑ์พลทหารขึ้นไปตีเมืองหลวงพระบาง พระมหาอุปราชเวียงจันทน์ต้องปืนถึงแก่พิราลัย กองทัพเวียงจันทน์ปล้นเอาเมืองได้ จับได้พระเจ้าอนุรุทธและพระมหาอุปราชนาค กับ เจ้านายบุตรหลานส่งไปกรุงเทพพระมหานคร พระเจ้าล้านช้างหลวงพระบาง และพระมหาอุปราชนาคถูกคุมขังไว้ในคุก

ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๓๓๘ พระเจ้าอนุรุทธเมืองหลวงพระบางและพระมหาอุปราชเมืองหลวงพระบาง ได้พ้นโทษและได้กลับไปครองเมืองหลวงพระบางตามเดิม

พระเจ้าอนุรุทธเมืองหลวงพระบางมีพระราชโอรส ๖ องค์ เจ้ามันธาตุราชกุมาร เจ้าสุทธราชกุมาร เจ้าชัยราชกุมาร เจ้าอภัยราชกุมาร เจ้าอุ่นแก้ว เจ้าช้าง และมีพระธิดา ๓ องค์ เจ้านางทูม เจ้านางคำหลา เจ้านางศรีไวยกา

พระมหาอุปราชนาคมีพระโอรส ๗ องค์ เจ้าอภัย เจ้าสุทธิ เจ้าอินทร์ เจ้าพรหม เจ้ามั่ง เจ้าสาร เจ้าสญชัย

เจ้ามันธาตุราชได้เป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าอภัยราชพระโอรสพระมหาอุปราชนาคได้เป็นเจ้าหัวหน้าช่วยราชการ

พระมหาอุปราชนาคสิ้นชีพ เจ้าราชวงศ์มันธาตุราชได้เป็นเจ้าอุปราช

ปีกุญสัปตศก พ.ศ. ๒๓๕๘ พระเจ้าหลวงพระบางอนุรุทธถึงแก่พิราลัย อยู่ในราชสมบัติ ๒๘ ปี ชนมายุ ๘๒ พรรษา

ปีชวดอัฐศก พ.ศ. ๒๓๕๙ เจ้าอุปราชมันธาตุราชได้เป็นพระเจ้าหลวงพระบาง เจ้าสุทธราชได้เป็นเจ้าอุปราช เจ้าอภัยได้เป็นเจ้าราชวงศ์

พระเจ้ามันธาตุราชมีพระโอรส ๙ องค์ คือ เจ้าสุขะเสริม เจ้าจันทราช เจ้าโพเนื้อทอง เจ้าอุ่นคำ เจ้าคำบัว เจ้าบัวละพัน (บวรพันธุ์) เจ้าสุทธิสาร เจ้าโพธิสาร เจ้าโงนคำ

มีพระธิดา ๗ องค์ เจ้านางสุพรรณ เจ้านางยอดคำ เจ้านางฉิมมา เจ้านางทองทิพย์ เจ้านางเบงคำ เจ้านางฉิมพลี เจ้านางทองสุก

เจ้าอุปราชสุทธราช มีพระโอรส ๗ องค์ คือ เจ้าราชภัย เจ้ามุดไต เจ้าคำม้าว เจ้าศรีวิไชย เจ้าคำแก่น เจ้าคำบัว เจ้าคำสิง

เจ้าราชวงศ์อภัยมีโอรส ๔ องค์ คือ เจ้าสุริยวงศ์ เจ้าคำปาน เจ้าชัย เจ้าคำสุก มีธิดา ๔ องค์ คือ เจ้านางคำปล้อง เจ้านางคำแว่น เจ้านางบัวแก้ว เจ้านางคำผิว

ปีมะโรงโทศก พ.ศ. ๒๓๖๓ เจ้ามหาน้อยกับเจ้ามหาวังเกิดวิวาทรบกัน ที่เมืองแฉวนหวีฟ้าสิบสองปันนาลื้อ เจ้ามหาน้อยหนีลงมาพึ่งเมืองหลวงพระบาง ขอกองทัพพระเจ้าหลวงพระบางมันธาตุราชขึ้นไปตีเมืองแฉวนหวีฟ้าสิบสองปันนาลื้อ พระเจ้าหลวงพระบางแต่งให้เจ้าอุปราชสุทธราชเป็นแม่ทัพ และเจ้าอุ่นแก้วและเสนาบดีหลายคนคุมพลขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปูนเหนือ เจ้าอุปราชจึงแต่งให้พระยาเชียงใต้ พระยาเชียงเหนือ คุมพลทหารยกขึ้นไปตีเมืองล่า เมืองพง เมืองบาน เมืองขอน เมืองนูน เมืองเชียงฟ้า ตีได้หลายหัวเมือง ครั้นภายหลังเจ้ามหาวังเมืองเชียงรุ่งเกณฑ์ไพร่พลมาสู้รบเป็นสามารถ พระยาเมืองขอนเมืองนูนต้องปืนถึงแก่กรรมในที่รบ เจ้ามหาวังจับได้พระยาเชียงใต้พระยา

เชียงเหนือเมืองหลวงพระบางขึ้นไปเมืองเชียงรุ้ง ไพร่พลเมืองหลวงพระบางแตกหนีกลับคืนมาเมืองปุ่นเหนือ เจ้าอุปราชสุทธราชจึงส่งเจ้ามหาน้อยขึ้นไปเมืองฮ่อ แล้วเลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง

ปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๗๑ เจ้าอุปราชสุทธราชถูกกล่าวหาว่าปกปิดครัวเมืองเวียงจันทน์ไว้ พระยาพิชัยได้ขึ้นมาคุมตัวลงไปกรุงเทพ ฯ เจ้าอุปราชสุทธราชต้องถูกกักขังอยู่จนสิ้นชีพ

สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ตั้งเจ้าราชวงศ์อภัยเป็นเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรสุขะเสริมเป็นเจ้าราชวงศ์ เจ้าจันทราชเป็นเจ้าราชบุตร

ปีฉลูเอกศก พ.ศ. ๒๓๗๒ เจ้ามหาวังเมืองแฉวนหวีฟ้าสิบสองปันนาลื้อ ยกไพร่พลลงมาตีหัวเมืองปลายเขตต์แดนเมืองหลวงพระบาง พระเจ้าหลวงพระบางมันธาตุราชจึงให้เจ้าอุปราชอภัยเป็นแม่ทัพ และเจ้าอุ่นแก้วและเสนาบดีหลายคนคุมไพร่พลยกขึ้นไป ได้รบกันเป็นสามารถ ประมาณครึ่งเดือน กองทัพเจ้ามหาวังสู้ไม่ได้ ก็เลิกทัพกลับไปเมืองเชียงรุ้ง เจ้าอุปราชอภัยก็เลิกทัพกลับเมืองหลวงพระบาง

ปีมะแมสัปตศก พ.ศ. ๒๓๗๘ เจ้าพระยาธรรมาธิบดี (สมบุญ) เป็นแม่ทัพคุมไพร่พลขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วแต่งเจ้าอุปราชอภัยเป็นแม่ทัพพร้อมด้วยเสนาบดีหลาย

คนยกทัพขึ้นไปตีเมืองพวน เพราะปรากฏว่ามีทหารญวนมาอยู่รักษาเมืองพวน ๕๐๐ คน กับแต่งให้เจ้าอุ่นแก้วเป็นแม่ทัพและให้เจ้าชะนะชัย เจ้าแก่นคำ เจ้าคำปาน และแสนท้าวพระยาหลายคนยกทัพขึ้นไปตีเมืองแถง ได้พวกไทยทรงดำหรือโซ่งดำลงมาไว้เมืองหลวงพระบาง เจ้าเมืองพวนยอมสวามิภักดิ์ต่อกรุงเทพ ฯ โดยดี

ปีวอกอัฐศก พ.ศ. ๒๓๗๙ พระเจ้าหลวงพระบางมันธาตุราชอยู่ในราชสมบัติ ๒๐ ปี พระชนม์ได้ ๖๔ พรรษาก็ถึงแก่พิราลัย

เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์แต่งให้เจ้าอุ่นแก้ว ถือศุภอักษรและคุมต้นไม้เงินทองเครื่องราชบรรณาการมากรุงเทพฯ สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ทรงตั้งเจ้าอุ่นแก้วเป็นเจ้าราชวงศ์

เมืองหีบ เมืองค่อย เมืองดวน พร้อมกันคิดกบฏต่อเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชและเจ้าราชวงศ์แต่งให้เสนาบดีคุมไพร่พลยกขึ้นไปตีเมืองหีบ เมืองค่อย เมืองดวน ได้พวกไทยทรงดำหรือโซ่งดำส่งลงมาเมืองหลวงพระบาง และแต่งให้พระยาศรีมหานามคุมชะเลยลงมากรุงเทพ ฯ

เจ้าอุปราชอภัยกับเจ้าราชวงศ์สุขะเสริมวิวาทกันและพากันลงมากรุงเทพ ฯ เมื่อปีจอสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๘๑ เจ้าราชวงศ์สุขะเสริมหาว่าเจ้าอุปราชอภัยแต่งให้ท้าวคำพันไปเมืองญวน

ปีกุญเอกศก พ.ศ. ๒๓๘๒ สมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ตั้งเจ้าราชวงศ์สุขะเสริมเป็นพระเจ้าหลวงพระบาง เจ้าอุปราชอภัยเป็นเจ้าอภัยสุริยวงศา เจ้าราชวงศ์อุ่นแก้วเป็นเจ้าอุปราช เจ้าราชบุตรจันทราชเป็นเจ้าราชวงศ์ และเจ้าแก่นคำโอรสเจ้าอุปราชอภัยเป็นเจ้าราชบุตร

เจ้าอภัยสุริยวงศาขึ้นไปถึงท่าปากลาย (เมืองอุทัยบุรี) แล้วกลับหนีไปอยู่เมืองเชียงคาน พระเจ้าหลวงพระบางแต่งให้พระยาเมืองขวา พระยาตีนแท่น พระยาหมื่นนา ลงไปจับเจ้าอภัยสุริยวงศาขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง แล้วให้เจ้าราชวงศ์จันทราชกับเจ้าโพธิสารคุมเจ้าอภัยสุริยวงศาลงไปกรุงเทพ ฯ เจ้าอภัยสุริยวงศาสิ้นชีพในกรุงเทพ ฯ

พระเจ้าหลวงพระบางสุขะเสริมมีพระโอรส ๖ องค์ คือ เจ้าคำเง้า เจ้าบุญเพ็ชร เจ้าพรหมจักร เจ้าคำแสง เจ้าพรหมา เจ้าอินทรจักร มีพระธิดา ๘ องค์ คือ เจ้านางกัลยา เจ้านางคำอ้น เจ้านางบุดดี เจ้านางบับภา เจ้านางคำยร เจ้านางคำสี เจ้านางอุ่นคำ เจ้านางโสมสี

เจ้าอุปราชอุ่นแก้วมีพระโอรส ๔ องค์ คือ เจ้าสิวิยา เจ้าสุวรรณพรหมา เจ้าทองคำ เจ้าคำมา มีพระธิดา ๓ องค์ คือ เจ้านางสุพรรณ เจ้านางบัวคำ เจ้านางคำซาว

ปีวอกสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๓๙๑ เจ้าหน่อคำ เจ้ามหาชัยงาดำยกกองทัพมารบเจ้าอุปราชาเชียงรุ้งและเจ้ามหาชัยเป็น

สามารถ ขณะนั้นพระเจ้าหลวงพระบางสุขะเสริมลงไปกรุงเทพ ฯ เมื่อกลับจากกรุงเทพ ฯ ขึ้นไปถึงท่าปากลายจึงให้พระยาเมืองขวาถือหนังสือขึ้นไปให้เจ้าอุปราชอุ่นแก้วเป็นแม่ทัพ และให้เจ้าอุ่นคำ เจ้าสิวิยา เจ้าสุวรรณพรหมา และท้าวพระยาหลายคนคุมไพร่พลห้าพันเศษยกขึ้นไปตั้งอยู่เมืองชัย ณ เดือนยี่ ปีวอก เจ้าอุปราชอุ่นแก้วให้เจ้าอุ่นคำคุมไพร่พลพันหนึ่งขึ้นไปตั้งอยู่บ้านแพ้ง เจ้าสิวิยาคุมพลพันหนึ่งขึ้นไปอยู่เมืองเงิน เจ้าสุวรรณพรหมา พระยาจ่าบ้านคุมพล ๘๐๐ เศษขึ้นไปตั้งอยู่เมืองวา พระศรีมหาโน พระยานาเหนือ คุมพล ๘๐๐ คนขึ้นไปตั้งอยู่เมืองปูนใต้ เมืองที่ไพร่พลไปตั้งอยู่เป็นเมืองพรมแดนในระหว่างเมืองหลวงพระบางและเมืองแถวนหัวพ้าสิบสองปันนาลื้อ

ปลายปีวอกสัมฤทธิศก เจ้าอุปราชาเชียงรุ้งอพยพครอบครัวหนีเข้ามาถึงเมืองชัย เจ้าอุปราชอุ่นแก้ว จึงให้คุมตัวเจ้าอุปราชาเชียงรุ้งลงมาเมืองหลวงพระบาง เมื่อเดือน ๕ ปีระกาเอกศก

ปีระกาเอกศก พ.ศ. ๒๓๙๒ พระเจ้าหลวงพระบางแต่งให้เจ้าอุปราชาอุ่นแก้ว เจ้าอุ่นคำ เจ้าสิวิยา เจ้าสุวรรณพรหมา เจ้าสุก เจ้าสิง พระยาเชียงใต้ ถือศุภอักษรพร้อมด้วยดอกไม้เงินทองและเครื่องบรรณาการพาเจ้าอุปราชาเชียงรุ้งลงมาเฝ้าสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ณ กรุงเทพ ฯ

ปีจอโทศก พ.ศ. ๒๓๘๓ เดือนสิบ พระเจ้าหลวงพระบาง สุขะเสริมถึงแก่พิราลัย และครั้นถึงเดือนอ้าย แรมสามค่ำ เจ้าอุปราชอุ่นแก้ว ก็สิ้นชีพณกรุงเทพ ฯ

ปีกุญตรีศก พ.ศ. ๒๓๘๔ เจ้าราชวงศ์จันทรราชได้เป็น พระเจ้าหลวงพระบาง เจ้าอุ่นคำได้เป็นเจ้าอุปราช เจ้าคำบัว ได้เป็นเจ้าราชวงศ์ สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ สั่งให้พาเจ้า อุปราชาเชียงรุ้งขึ้นไปเมืองหลวงพระบาง

ปีฉลูเบ็ญจศก พ.ศ. ๒๓๙๕ สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ให้กรม หลวงวงศาธิราช สนิท เป็น แม่ทัพ คุมพลไปตีเมือง เชียงตุงหมื่นหนึ่งยกไปทางเมืองน่าน ตัดตรงไปทางเมืองลื้อ ทัพหนึ่ง และเจ้าพระยายมราชยกไปช่วยอีกทัพหนึ่งทาง เมืองเชียงใหม่และเมืองยอง พระเจ้าหลวงพระบางจึงให้ เจ้าอุปราช เจ้าราชวงศ์ เจ้าคำม้าว เจ้าสิวิษา คุมพล สามพันยกตามทัพไทยขึ้นไปตีเมืองเชียงตุง เจ้าสิวิษาต้องปืน สิ้นชีพ เจ้าคำม้าวหายไป เมื่อพะม่ายกทัพมาช่วยเมือง เชียงตุง กองทัพไทยก็ถอยกลับ

พ.ศ. ๒๓๙๗ กรมหลวงวงศาธิราชสนิทยกกองทัพขึ้น ไปอีก แต่ก็ทำการไม่สำเร็จ เจ้าอุปราชาเชียงรุ้งตามกรมหลวง วงศาธิราชสนิทมากรุงเทพ ฯ ด้วย

ปีมะโรงอัฐศก พ.ศ. ๒๓๙๙ สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ตั้งให้เจ้าอุปราชาเชียงรุ้งเป็นเจ้ามหาอุปราชา และให้พระยา

ราชพินิจจัยพาเจ้ามหาอุปราชาไปเมืองหลวงพระบาง และสั่งให้พระเจ้าหลวงพระบางจัดเสนาบดีผู้มีสติปัญญาพาเจ้ามหาอุปราชาไปส่งเมืองเชียงรุ้ง พร้อมทั้งครัวเชียงรุ้งที่สมัครจะไป

ปีมะเส็งนพศก พ.ศ. ๒๔๐๐ พระเจ้าหลวงพระบางสั่งให้พระยาศรีมหานามตาแสงเมืองเชียงรุ้งพาเจ้ามหาอุปราชาและมารดาญาติพี่น้องท้าวพระยาขึ้นไปส่งยังเมืองเชียงรุ้ง เจ้ามหาอุปราชาเกิดวิวาทรบพุ่งกับเจ้ามหาชัยในปีมะเส็งนพศกนั้น เจ้ามหาชัยอพยพครอบครัวเมืองพงหนีเข้ามาอยู่เมืองชัยในเขตต์เมืองหลวงพระบาง แล้วยกกองทัพกลับไปตีเมืองเชียงรุ้งจับเจ้ามหาอุปราชาสำเร็จโทษเสีย เจ้ามหาชัยขึ้นไปตีเมืองแจ่ ถูกปืนสิ้นชีพในที่รบ ทัพเจ้ามหาชัยก็แตกลงมาเมืองชัย และเจ้ายงบุตรเจ้ามหาชัยก็หนีลงมาด้วย พระเจ้าหลวงพระบางให้พระยาเมืองซ้าย พระยาเชียงใต้ คุมเอาไพร่พลยกขึ้นไปตั้งรักษาเขตต์แดนอยู่ที่เมืองชัยและเมืองอ้าย

ปีวอกโทศก พ.ศ. ๒๔๐๓ เดือนหก ขึ้น ๑๕ ค่ำ เจ้ายงบุตรเจ้ามหาชัย แต่งให้นางอก (ออก) คำมารดาเลี้ยงลงไปเมืองหลวงพระบาง ภายหลังเจ้ายงกลับพาเอาท้าวพระยาไพร่พลตีทัพพระยาเมืองซ้ายพระยาเชียงใต้ที่ตั้งอยู่เมืองชัย

เมืองอ่าย แตกกระจัดกระจายไป แล้วก็กวาดเอาครัวหนีไปเมืองพง พระเจ้าหลวงพระบางจันทราชให้เจ้าราชวงศ์คำบัว เจ้าราชบุตรแก่นคำ เจ้าพรหมา คุมไพร่พลยกขึ้นไปตามครัวเจ้ายง กองทัพไปไม่ทันก็ต้องเลิกทัพกลับ

ปีระกาตรีศก พ.ศ. ๒๔๐๔ ณ วันอาทิตย์ เดือน ๑๐ ขึ้น ๑๑ ค่ำ พระเจ้าหลวงพระบางจัดให้เจ้านางโสมสีพระธิดาพระเจ้าหลวงพระบางสุขะเสริม กับช้างทายล่าวช้างหนึ่งและต้นดอกไม้ทองเงินสิ่งของมงคลราชบรรณาการลงมาถวายสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ

ปีระกาตรีศก เดือน ๒ ขึ้น ๘ ค่ำ ตาแสงเมืองชัยมีหนังสือบอกลงมายังเสนาบดีในสนามเมืองหลวงพระบางว่าเจ้ายงบุตรเจ้ามหาชัยเมืองพงกับพระยาพระวิชา และพระยากปิลยักคุมเอาไพร่พลเมืองล่าเมืองพง ยกเข้ามาตั้งค่ายอยู่บ้านนาหินเมืองชัยจะมากวาดเอาครัวพระยาชัยวงศ์เมืองล่ากับเจ้าชัยวงศ์ขึ้นไปเมืองล่าเมืองพง ในเวลานั้นเจ้าอุปราชอุ่นคำอยู่รักษาเมืองหลวงพระบาง เจ้าอุปราชอุ่นคำจึงให้พระยาเมืองขวา พระยาศรีมหาโน พระยาจ่าหมื่น คุมไพร่พล ๘๐๐ เศษยกขึ้นไปทางน้ำบาก น้ำอูทางหนึ่ง แล้วยกขึ้นไปทางเมืองงานาคะให้ถึงเมืองชัยทางหนึ่ง ให้เจ้าราชวงศ์คำบัวเป็นแม่ทัพยกขึ้นไปตั้งอยู่ที่ราชหาญทัพหนึ่ง พระยาเมืองขวา พระยาศรีมหาโน พระยาจ่าหมื่น ได้รบกับทัพ

เจ้ายงวันหนึ่ง และได้ล่าหนีเจ้ายงลงมาทางราชลึมเชียงตาหัว แม่น้ำงำ เจ้าพรหมา เจ้าคำปาน ยกขึ้นไปถึงบ้านเทียวเมืองชัย ได้รบกับทัพหลวงเจ้ายงเวลาหนึ่ง พอดึกประมาณ ๓ ยามเศษ เจ้ายงเลิกทัพหนีไป พระยาศรีวรวงศ์เมืองชัย พระยาคำชมภู นายอาสา คุมพล ๘๐๐ เศษ ตามเจ้ายงขึ้นไปถึงเมืองฟูนเหนือ ก็ไม่ทันเจ้ายง

ปีจอจัตวาศก พ.ศ. ๒๔๐๕ เจ้าพรหมา เจ้าคำปาน ก็เลิกทัพกลับลงมาเมืองหลวงพระบาง

สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ตั้งให้พระเจ้าหลวงพระบาง จันทราชเป็นพระเจ้าจันทรเทพประภาคุณศุภสุนทรธรรมธาดา พระเจ้านครหลวงพระบาง

พระเจ้าจันทรเทพประภาคุณ อยู่ในราชสมบัติ ๑๙ ปี ชนมายุ ๗๑ ถึงแก่พิราลัยเมื่อณวันพุธ เดือน ๕ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเมียโทศก พ.ศ. ๒๔๑๓

พระเจ้าจันทรเทพ มีพระโอรส ๔ องค์ เจ้าสุวรรณ เจ้าคำบัว เจ้าคำแสง เจ้ากัญญา และมีพระธิดา ๗ องค์ เจ้านางคำป้อง เจ้านางคำด้วง เจ้านางคำแว่น เจ้านางคำผุย เจ้านางคำ (ทอง) ดี เจ้านางโสภา เจ้านางคำอ้น

เจ้าอุปราชอุ่นคำ มีพระโอรส ๒ องค์ เจ้าคำสุก เจ้าศรีสุพรรณ และมีพระธิดา ๔ องค์ เจ้านางหนูคุ้ม เจ้านางหนูคำ เจ้านางคำหลา เจ้านางอ่อนแก้ว

เจ้าราชวงศ์คำบัว มีโอรส ๗ องค์ เจ้าพรหมา เจ้าสุวรรณคำ เจ้าคำดู เจ้าสุวรรณ เจ้าดวงจันทร์ เจ้าคำตัน เจ้าคำอุ่น และมีธิดา ๕ องค์ เจ้านางบุดดี เจ้านางคำซาว เจ้านางขนคำ เจ้านางทองวัน เจ้านางจันทรสมุทร

ปีมะเมียโทศก พ.ศ. ๒๔๑๓ เจ้าอุปราชอุ่นคำ ได้ขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่า พระเจ้ามหินทรเทพทิพากร และได้เป็นจางวางเมืองหลวงพระบาง ปีชวด พ.ศ. ๒๔๓๑ ถึงแก่พิราลัย ปีมะแม พ.ศ. ๒๔๓๘

ปีชวดสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๓๑ เจ้าคำสุกได้เป็นพระเจ้าหลวงพระบาง ทรงพระนามว่า พระเจ้าศักรินทร และเจ้าบุญคง โอรสเจ้าสุวรรณพรหมาได้เป็นเจ้าอุปราช

ปีมะเสงเบญจศก พ.ศ. ๒๔๓๖ เมืองล้านช้างหลวงพระบาง ตกไปเป็นประเทศราชของฝรั่งเศส และได้รวมเข้ากับเมืองล้านช้างเวียงจันทน์เข้าเป็นแคว้นลาว ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประเทศอินโดจีน

ปีเถาะเบญจศก พ.ศ. ๒๔๔๖ พระเจ้าศักรินทรถึงแก่พิราลัย

พระเจ้าศักรินทร มีพระโอรส คือ เจ้าสุพรรณรังษี เจ้าศรีสว่างวงศ์ เจ้าศรีเฉลิมศักดิ์ เจ้าสุริวงศ์ เจ้าเชฎฐา และมีพระธิดา คือ เจ้านางคำแว่น เจ้านางแก่นคำ เจ้านางคำฟอง เจ้านางคำผิน เจ้านางคำตุ้น

ปีมะโรงฉศก พ.ศ. ๒๔๔๗ เจ้าศรีสว่างวงศ์ พระโอรสองค์ใหญ่ ซึ่งมีพระชนม์อยู่ได้เป็นพระเจ้าหลวงพระบาง

พระเจ้าศรีสว่างวงศ์ มีพระโอรส คือ เจ้าสว่างวัฒนา (รัชชทายาท) เจ้าสุพรรณรังษี เจ้าคำปาน เจ้าคำม้าว เจ้าบวรวัฒนา เจ้าคำหิ่ง เจ้ารัตนปัญญา เจ้าทองสุก เจ้าสวัสดิวงศ์ เจ้าอินทรวงศ เจ้าชัย เจ้ามัง มีพระธิดา คือ เจ้านางสัมมาธิ เจ้านางคำอ้น เจ้านางผู เจ้านางปิ่น เจ้านางศศิธร เจ้านางลิ

เจ้าอุปราชบุญคง มีพระโอรส คือ เจ้าเพ็ชรราช

นามสกุล สิทธิสาริบุตร

ประกาศพระราชทานนามสกุล
ครั้งที่ ๑๘

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศรวรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร ขอประกาศให้ทราบทั่วกันว่า ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ขนานนามสกุลพระราชทาน แก่ผู้ที่ได้กราบบังคมทูลพระกรุณาขอพระราชทานเป็นครั้งที่ ๑๘ มีรายนามดังต่อไปนี้

๑๔๓๓ ....

กระทรวงทหารเรือ

๑๔๗๔ นายนาวาตรี ขุนพรหมประชาชิต (ฟื้น) ผู้ช่วยหัวหน้ากองพัสดุ กับ หลวงภาษาปริวัตร์ (เตื้อ) อุปทูตว่าการแทนอรรคราชทูตสยามกรุงโตกิโอ สังกัดขึ้นอยู่ในกระทรวงว่าการต่างประเทศ น้อง พระราชทานนามสกุลว่า "สิทธิสาริบุตร" (Siddhisāriputra)

๑๔๘๓ ....

ประกาศมาณวันที่ ๑ กรกฎาคม พระพุทธศักราช ๒๔๕๗

(ลงพระนาม) นเรศรวรฤทธิ์
เสนาบดีกระทรวงมุรธาธร
รับพระบรมราชโองการ

(จากราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๓๑ หน้า ๘๓๐ พ.ศ. ๒๔๕๗)

เส้นสกุล สิทธิสาริบุตร

๑. พระเจ้าตอนคำ

๒. เจ้าชมพู

๓. พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒

๔. เจ้าองค์รอง

๕. พระเจ้าธรรมเทวงศ์

๖. พระเจ้าอนุรุทธราช

๗. เจ้าสุทธิสาร (เจ้าโบ้)

๘. เจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร

๙. นายวัน สิทธิสาริบุตร

๑๐. คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ (พอน โหตรภวานนท์)

ลำดับพระมหากษัตริย์เมืองล้านช้าง

และผู้สืบสายสกุล

คัดจากหนังสือพงศาวดารล้านช้าง ของพระยาประชากิจกรจักร (แช่ม บุนนาค)

๏ ตั้งแต่ขุนลอลูกขุนบรมราชายกจากนาน้อยอ้อยหนูลงมายังเมืองลาว ลูกขุนลอชื่อขุนชวาลำดับมาฮอดขุนฮุง ลูกขุนฮุงนั้น อาจารย์ทั้งหลายเปลี่ยนนามขุนมาเป็นท้าวได้ ๑๕ เช่น ตั้งแต่แปงขุนเป็นท้าว มีท้าวแทนเป็นเค้า ทราบต่อท้าวถึงท้าวหว่างได้ ๖ เช่น ตั้งแต่เขาแปงท้าวเป็นพระยา ตั้งแต่พระยาลังลูกท้าวหว่างเป็นเค้าสืบมา ลูกพระยาลังชื่อพระยาคำผง ติดต่อสืบราชวงษายังในเชียงทองเชียงคงได้ ๓๗ เช่น มาถึงพระไชยลูรชื่อว่าเชษฐาวังโส ทรงนามกรว่า พระไชยเชษฐาธิราช จึงลงไปตั้งเวียงจันเป็นมหานครราชธานี ติดต่อมาได้ ๑๐ เช่นราชวงษา

กับพระสุริยไพ่บ่นับ พระยาแสนสุรินทรก็บ่นับ พระยาจันทรก็บ่นับ พระไชยองค์แวก็หลานเจ้าสุริย เจ้ากิ่งกิจ เจ้าอินทโฉม ก็หลาน เจ้าองค์นก ก็หลาน พระไชยองค์แวนั่งเวียงจัน ลูกพระไชยองค์แวนั้นแม่นอง(ค์)รอง ลูกเจ้าองค์รองนั้นแม่นองค์บุญ ลูกองค์บุญนั้นแม่นเจ้าอินเจ้าหั้นแล ฯ

ลำดับสกุลสิทธิสาริบุตร

ชั้น ๑

พระเจ้าตอนคำ ได้ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๒ ครองราชสมบัติอยู่ได้ ๑๕ ปี ก็สวรรคต มีพระราชโอรส คือ :—

(๑) เจ้าชมพู

(๒) เจ้าบุญชู

(๓) พระเจ้าสุริยวงศา (เจ้าสุริยกุมาร)

ชั้น ๒

เจ้าชมพู ถูกขับออกจากประเทศล้านช้าง เมื่อพระเจ้าสุริยวงศาพระอนุชาได้ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว เจ้าชมพูมีโอรส คือ :—

(๑) พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ (พระไชยองค์แว หรือเวียด หรือเจ้าองค์หล่อ)

(๒) พระเจ้าสร้อยศรีสมุทร (เจ้าหน่อกษัตริย์)

ชั้น ๓

๑) พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ ได้ปราบดาภิเศกเป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาว พ.ศ. ๒๒๕๔ ประเทศล้านช้างได้ถูกแบ่งแยกเป็น ๒ ราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๒๕๕ มีพระราชโอรส คือ :—

เจ้าองค์รอง

๒) พระเจ้าสร้อยศรีสมุทร ได้ราชาภิเษกเป็นพระเจ้านครจัมปาศักดิ์ พ.ศ. ๒๒๕๖ มีพระราชโอรส คือ :—

(๑) พระเจ้าชัยกุมาร พระเจ้านครจัมปาศักดิ์

(๒) พระมหาอุปราชธรรมเทโว แห่งนครจัมปาศักดิ์

(๓) เจ้าสุริโย

(๔) เจ้าโพธิสาร

ชั้น ๔

เจ้าองค์รอง มีโอรส คือ พระเจ้าธรรมเทวงศ์ (เจ้าองค์บุญหรือบุญสาร)

ชั้น ๕

พระเจ้าธรรมเทวงศ์ (เจ้าองค์บุญหรือบุญสาร) ได้ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าล้านช้างร่มขาวเวียงจันทน์แทนพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๐ เสียประเทศล้านช้างเวียงจันทน์แก่กองทัพกรุงธนบุรี พ.ศ. ๒๓๒๒ แต่หนีรอดไปได้ ถึงแก่พิราลัย พ.ศ. ๒๓๒๔ ที่เมืองเวียงจันทน์ มีพระโอรส คือ :—

(๑) พระเจ้านันทเสน

(๒) พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ (เจ้าอินทรวงศ)

(๓) พระเจ้าอนุรุทราช

(๔) พระมหาอุปราช ติสสะ

ชั้น ๖

๑) พระเจ้านันทเสน เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าธรรมเทวงศ์ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงตั้งให้เป็นพระเจ้าล้านช้างเวียงจันทน์ พ.ศ. ๒๓๒๔[๑] ต้องถูกถอดจากตำแหน่ง พ.ศ. ๒๓๓๗ เพราะคบคิดกับพระบรมราชาเจ้าเมืองนครพนม จะประกาศเมืองล้านช้างเวียงจันทน์เป็นอิสสรภาพ มีพระโอรส คือ :—

(๑) เจ้าจันทรเทพ (เจ้าจันทรประทีป)

(๒) เจ้าชาลี

๒) พระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ (เจ้าอินทรวงศ) เป็นพระโอรสพระเจ้าธรรมเทวงศ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสถาปนาขึ้นเป็นพระเจ้าล้านช้างแทนพระเจ้านันทเสน พ.ศ. ๒๓๓๗ ถึงแก่พิราลัย พ.ศ. ๒๓๔๗ มีพระธิดา คือ

เจ้านางทองสุก[๒]

๓) พระเจ้าอนุรุทธราช เป็นพระราชโอรสพระเจ้าธรรมเทวงศ สมภพเมื่อปีกุน นพศก พ.ศ. ๒๓๑๐ ได้ขึ้นทรงราชย์เป็นพระเจ้าล้านช้างแทนพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๗ ได้ประกาศเมืองล้านช้างเวียงจันทน์เป็น

---

๑ พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรีว่า สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ทรงตั้งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕

๒ นาย ก.ศ.ร. กุหลาบ ตฤษณานนท์ ว่าเป็นพระธิดาพระเจ้านันทเสน

อิสสรภาพเมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๙ ทำสงครามกู้ชาติเสียทีและถูกจับมากรุงเทพ ฯ ถึงแก่พิราลัยเมื่อ เดือนยี่ ปีฉลู เอกศก พ.ศ. ๒๓๗๑ ชนมายุได้ ๖๐ พรรษา มีพระโอรสและพระธิดา คือ :–

(๑) เจ้าสุทธิสาร (เจ้าโป๊) ในพระอรรคเทพี (เจ้านางคำปล้อง)

(๒) เจ้าราชวงศ (เจ้าเง่า) ในพระอรรคเทพี (เจ้านางคำปล้อง)

(๓) เจ้านครจัมปาศักดิ์ (เจ้าโย่)

(๔) เจ้าเต้

(๕) เจ้าชัยสาร

(๖) เจ้าเถื่อน

(๗) เจ้าคลี่

(๘) เจ้าปาน

(๙) เจ้าเสือ

(๑๐) เจ้าดวงจันทร์

(๑๑) เจ้าช้าง

(๑๒) เจ้าอึงคำ

(๑๓) เจ้าสุวรรณจักร

(๑๔) เจ้าขัตติยะ

(๑๕) เจ้าพุทธชาติ

(๑๖) เจ้าบั้น

(๑๗) เจ้าดิศพงศ์

(๑๘) เจ้าหนูจีน

(๑๙) เจ้าสุพรรณ

(๒๐) เจ้านางคำวัน

(๒๑) เจ้านางคำแพง

(๒๒) เจ้านางเชียงคำ

(๒๓) เจ้านางหนู

๔) พระมหาอุปราช ติสสะ เป็นพระโอรสพระเจ้าธรรมเทวงศ ได้เป็นมหาอุปราชแห่งเมืองล้านช้างเวียงจันทน์ ภายหลังได้มาอยู่ที่ซึ่งในเวลานี้ทำเป็นโรงต้มกลั่นสุราของกรมสรรพสามิตต์ บางยี่ขัน จังหวัดธนบุรี มีพระโอรสและพระธิดา คือ :—

(๑) เจ้าเอม

(๒) เจ้าปาน

(๓) เจ้าสุพรหม

(๔) เจ้าอึ้ง

(๕) เจ้านางท่อนแก้ว

ชั้น ๗

๑) เจ้าชาลี เป็นพระโอรสพระเจ้านันทเสน เป็นต้นสกุลชาลีจันทร์ มีบุตรกับเจ้านางประภา คือ :—

เจ้าไข่ ชาลิจันทร์

๒) เจ้าจันทรเทพ (เจ้าจันทรประทีป) เป็นพระโอรสพระเจ้านันทเสน เป็นต้นสกุลจันทนากร ได้เป็นเจ้าเมืองมุกดาหาร มีธิดากับบุญมี คือ :—

เจ้านางจำเริญ มารดารัชนี จันทนากร

๓) เจ้านางทองสุก เป็นพระธิดาพระเจ้าชัยเชษฐาธิราชที่ ๓ (เจ้าอินทรวงศ) เป็นพระสนมในสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ มีธิดา คือ :—

เจ้าฟ้าหญิงกุณฑลทิพยวดี พระชนนีสมเด็จเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระยาบำราบปรปักษ์

๔) เจ้าสุทธิสาร หรือ สิทธิสาร (เจ้าโป้) เป็นพระโอรสองค์ใหญ่ของพระเจ้าอนุรุทธราชและพระอรรคเทพี (เจ้านางคำปล้อง) ได้เป็นปลัดทัพหลวงเมื่อทำสงครามกู้ชาติ พ.ศ. ๒๓๖๙ มีโอรสและธิดากับเจ้านางประภา คือ :—

(๑) เจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร

(๒) เจ้าพรหมา สิทธิสาริบุตร

(๓) เจ้านางทอง

และมีโอรสกับชายาอื่น คือ เจ้ารูป สิทธิสาริบุตร

๕) เจ้าคลี่ (เจ้าคี่เหี่ย) เป็นพระโอรสพระเจ้าอนุรุทธราช มีธิดากับเจ้านางท่อนแก้วพระธิดาพระมหาอุปราชติสสะ คือ :–

เจ้าจอมมารดาดวงคำ เจ้าจอมมารดาในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้านารีรัตนา และพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าประดิษฐาสารี

๖) เจ้าเสือ เป็นพระโอรสพระเจ้าอนุรุทธราช มีบุตรกับเจ้านางท่อนแก้ว คือ :–

เจ้าพรหมเทวานุเคราะห์วงศ์ (เจ้าหน่อคำ) เจ้าเมืองอุบลราชธานี

ชั้น ๘

๑) เจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร เป็นบุตรเจ้าสุทธิสารและเจ้านางประภา มีบุตรธิดากับเต่าคำแห่งราชตระกูลเวียงจันทน์ คือ :–

(๑) ศรี

(๒) แสง

(๓) นายวัน สิทธิสาริบุตร

(๔) นายทองสุก สิทธิสาริบุตร

(๕) ถนอม เอกภรรยา อำมาตย์โท พระสาลียากรพิพัฒน์ (เฉลิม บุญ-หลง)

(๖) นายเลี่ยม (จุ้ย) สิทธิสาริบุตร

๒) เจ้าพรหมา สิทธิสาริบุตร เป็นบุตรเจ้าสุทธิสาร และเจ้านางประภา มีภรรยาหลายคน และมีบุตรธิดา คือ :—

(๑) นายพ่วง สิทธิสาริบุตร

(๒) นายแดง สิทธิสาริบุตร

(๓) แปลก

(๔) พวง

(๕) ปริก

(๖) นายเที่ยง สิทธิสาริบุตร

เจ้านางทอง เป็นธิดาเจ้าสุทธิสารและเจ้านางประภา เป็นภรรยานายวัด มีบุตรธิดาด้วยกัน คือ :—

(๑) คง ภรรยาหม่อมราชวงศ์พึ่ง นรินทรางกูร

(๒) นายหว่าง

(๓) นายพุก บิดาคุณหญิงพิทักษ์โลหพิตร์ (พึ่น โตกะหุต)

เจ้าไข่ ชาลิจันทร์ เป็นบุตร์เจ้าชาลีและเจ้านางประภา มีบุตร์กับเกิด คือ :—

(๑) นายพึ่ง ชาลิจันทร์

(๒) บุญรอด เกิด พ.ศ. ๒๔๓๒

(๓) ทองสุก

(๔) นายพรหมา ชาลิจันทร์

(๕) นายพันเอก หลวงชาญสงคราม (พาน ชาลิจันทร์)

(๖) นายพงศ์ ชาลิจันทร์

(๗) นายเล็ก ชาลิจันทร์

ชั้น ๙

๑) แสง เป็นธิดาเจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร และเต่าคำ ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๗๓

มีบุตรกับนายวิลเลี่ยม มูละภา คือ :—

(๑) นายเลี่ยม มูละภา

มีบุตรกับนายสุก สวาทะสุข คือ :—

(๒) นายนาวาเอก พระยาวิจารณจักรกิจ (บุญรอด สวาทะสุข) ร.น.

(๓) เปี่ยม มารดาประยูร สงวนเดช

(๔) ปุก มารดานายร้อยตรีสงวน วีระเปรม

๒) นายวัน สิทธิสาริบุตร เป็นบุตรเจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร และเต่าคำ มีบุตรธิดากับพึ่ง ๑๐ คน ชาย ๖ คน หญิง ๔ คน ธิดาหนึ่งบุตรชายสามคนถึงแก่กรรมเสียแต่ยังเยาว์ และที่ดำรงวงศ์สกุลต่อไป คือ :—

(๑) นายนาวาเอก พระยาพิทักษ์ชลหาญ (พึ้น สิทธิสาริบุตร) ร.น.

(๒) คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ (พอน โหตรภวานนท์)

(๓) อำมาตย์เอก พระยาภาษาปริวัตร์ (เต๋อ สิทธิสาริบุตร)

(๔) คุณหญิงวิจารณจักรกิจ (เพี้ยน สวาทะสุข)

(๕) นายสีนวล สิทธิสาริบุตร

(๖) นางอาทรปฏิทัตต์ (ผาด หงสนันท์)

๓) นายทองสุก สิทธิสาริบุตร เป็นบุตรเจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร และเต่าคำ มีธิดากับแดง คือ :—

นางสาลียากรพิพัฒน์ (ทองคำ บุญ-หลง)

๔) ถนอม เกิดปีกุน พ.ศ. ๒๔๑๕ เป็นธิดาเจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร และ เต่าคำ เป็นเอกภรรยา อำมาตย์โท พระสาลียากรพิพัฒน์ (เฉลิม บุญ-หลง) ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๓๙ มีบุตรด้วยกัน คือ :—

(๑) อำมาตย์เอก พระยาประมวญวิชาพูล (วงษ์ บุญ-หลง) เกิด พ.ศ. ๒๔๓๐

(๒) เชื้อ บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๓๓ ตาย พ.ศ. ๒๔๔๗

(๓) นายขัน บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๓๘ ตาย พ.ศ. ๒๔๔๐

๕) นายเลี่ยม (จุ้ย) สิทธิสาริบุตร เป็นบุตรเจ้าช่วย สิทธิสาริบุตร และเต่าคำ ได้รับราชการในกรมไปรษณีย์โทรเลข ได้เป็นผู้อำนวยการไปรษณีย์ที่ ๑ ได้ออกไปจัดการตั้งไปรษณีย์โทรเลขตามหัวเมืองต่าง ๆ หลายหน ถึงแก่กรรม พ.ศ. ๒๔๓๙ มีบุตร์กับทิม คือ :—

(๑) นายบิ๋น สิทธิสาริบุตร

(๒) ชุบ

๖) นายพันเอก หลวงชาญสงคราม (พาน ชาลิจันทร์) เกิด พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นบุตร์เจ้าไข่ ชาลิจันทร์ และเกิด ได้เข้าเป็นนักเรียนในโรงเรียนสวนกุหลาบ และนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนนายร้อยทหารบก เมื่อเรียนสอบไล่ได้แล้ว ได้ออกไปประจำกรมทหารปืนใหญ่ ภายหลังได้เข้าเรียนในโรงเรียนเสนาธิการทหารบก สอบไล่ได้ชั้นดี ได้รับและเลื่อนยศและบรรดาศักดิ์เป็นลำดับไป จนได้เป็นนายพันเอก หลวงชาญสงคราม ได้ออกไปดูงานในประเทศอังกฤษเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๒ ประมาณ ๑ ปี ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสสริยาภรณ์ ตริตาภรณ์ช้างเผือก พ.ศ. ๒๔๘๒ และทวิติยาภรณ์มงกุฎสยามเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ ได้เป็นรองเสนาธิการทหารบก พ.ศ. ๒๔๘๓ มีบุตร์กับนางชาญสงคราม (แฉล้ม ชาลิจันทร์) คือ :—

(๑) นายนิธิพัฒน์ ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๒
(๒) แขไฉไล ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓
(๓) ไขนภา ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๕
(๔) สุรีพันธ์ ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๘
(๕) วัณณวิมล ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๐
(๖) นายพิชิต ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๔
(๗) นายมนตรี ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๖
(๘) นายดำเกิง ชาลิจันทร์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๘

ชั้น ๑๐

๑) นายนาวาเอก พระยาพิทักษ์ชลหาญ (พื้น สิทธิสาริบุตร) ร.น. เกิด พ.ศ. ๒๔๒๘ เป็นบุตรนายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง ได้ไปศึกษาวิชาที่เมืองสิงคโปร์ และที่โรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ ได้ไปฝึกหัดราชการที่กรมตำรวจ ภายหลังได้ย้ายไปรับราชการที่กรมทหารเรือ ได้รับพระราชทานยศบรรดาศักดิ์เป็นลำดับขึ้นเป็นจนถึงชั้นนายนาวาเอก พระยาพิทักษ์ชลหาญ ได้เป็นผู้บัญชาการกรมทหารเรือชายทะเล บุตร์ภรรยาเก่าถึงแก่กรรมหมด มีบุตร์ธิดากับคุณหญิงพิทักษ์ชลหาญ (เกสร สิทธิสาริบุตร) คือ :—

(๑) นางประสิทธิกลมัย (ประหยัด เมนะเศวต) เกิด พ.ศ. ๒๔๕๗ ภรรยารองอำมาตย์เอก หลวงประสิทธิกลมัย (ประสิทธิ เมนะเศวต)

(๒) นายประสิทธิ สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๕๙

(๓) ประยูร สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๖๑

๒) คุณหญิงชลปทานธนารักษ์ (พอน โหตรภวานนท์) เกิดณวัน ๑๔ ๔ ๗ ๘ ค่ำ ปีกุญ นพศก ตรงกับณวันที่ ๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นธิดานายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง เป็นภรรยาอำมาตย์เอก พระยาชลปทานธนารักษ์ (หยอง โหตรภวานนท์) และตายวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๘๒ มีบุตรธิดา ๒ คน คือ :—

(๑) นายเสงี่ยม โหตรภวานนท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๔๘

(๒) นางนนทบัญญา (สงวน มกรานนท์) เกิด พ.ศ. ๒๔๕๒ ภรรยาอำมาตย์โท พระนนทบัญญา (โต มกรานนท์) เนติบัณฑิตไทย

๓) อำมาตย์เอก พระยาภาษาปริวัตร (เต๋อ สิทธิสาริบุตร) เกิด พ.ศ. ๒๔๓๑ เบนบุตรนายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง ได้ศึกษาวิชาที่โรงเรียนอัสสัมชัญและโรงเรียนสวนกุหลาบอังกฤษ ได้รับราชการอยู่กระทรวงการต่างประเทศ นายสุโตรเบลที่ปรึกษาราชการแผ่นดินฝ่ายต่างประเทศได้ส่งไปเป็นนักเรียนทูตที่สถานทูตกรุงวอชิงตัน ประเทศสหรัฐอเมริกา ได้เป็นเลขานุการชั้น ๑ และอุปทูตว่าการแทนอรรคราชทูตไทยกรุงโตกิโอ ได้เป็นกงสุลใหญ่ที่จังหวัดกัลกุตา

ประเทศอินเดีย ได้เป็นเลขานุการชั้น ๑ ประจำสถานทูตไทย ณกรุงปารีส เมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤษฎากรเป็นอรรคราชทูต ป่วยเป็นโรคเส้นประสาท ต้องออกรับพระราชทานเบี้ยบำนาญ และได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาภาษาปริวัตร ถึงแก่อนิจกรรม พ.ศ. ๒๔๘๐ มีธิดากับคุณหญิงเหรียญ ภาษาปริวัตร คือ :—

(๑) ถวิล โมคเวทย์ เกิด พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นภรรยานายประชา โมคเวทย์

(๒) นางพิสูจน์พาณิชย์ลักษณ์ (ทวี อิศรเสนา ณอยุธยา) ภรรยาอำมาตย์ตรี หลวงพิสูจน์พาณิชย์ลักษณ์ (ม.ล. เพิ่มยศ อิศรเสนา ณอยุธยา)

๔) คุณหญิงวิจารณจักรกิจ (เพี้ยน สวาทะสุข) เกิด พ.ศ. ๒๔๓๖ เป็นธิดานายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง เป็นภรรยานายนาวาเอก พระยาวิจารณจักรกิจ (บุญรอด สวาทะสุข) ร.น. มีบุตรธิดาด้วยกัน คือ :—

(๑) สมบูรณ์ โปษยานนท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๕๘ ภรรยานายลำดวน โปษยานนท์

(๒) บุญพร้อม สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๖๑

(๓) นายบุญฤทธิ์ สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓

(๔) นายสมพงษ์ สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๖๕

(๕) นายอรุณ สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๖๙

(๖) นายบุญยืน สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑

(๗) ลำดวน สวาทะสุข เกิด พ.ศ. ๒๔๗๓

๕) นายสี่นวล สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๓๗ เป็นบุตรนายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง มีบุตรกับทองพูน คือ :—

(๑) นายอำพัน สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๖๒

(๒) อำภา สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๖๕

(๓) น้อย สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๖๙

(๔) มานิจ สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑

(๕) มณี สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๗๗

๖) นางอาทรปฏิทัศดิ (ผาด หงสนันท์) เกิด พ.ศ. ๒๔๔๐ เป็นธิดานายวัน สิทธิสาริบุตร และพึ่ง มีบุตรกับอำมาตย์โท พระอาทรปฏิทัศดิ (กฤช หงสนันท์) คือ :—

(๑) ฉวี หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๑

(๒) นายจิตต์ หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๒ ตาย พ.ศ. ๒๔๖๘

(๓) นายประเสริฐ หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๓

(๔) เกหลง หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๕

(๕) นายศรีกฤช หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๗

(๖) นายอิศรา หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๖๙

(๗) เกษณี หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๑

(๘) ผาสุข หงสนันท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๗๖

๗) นางสาลียากรพิพัฒน์ (ทองคำ บุญ-หลง) เกิด พ.ศ. ๒๔๒๓ เป็นธิดานายสุก สิทธิสาริบุตร และแดง เป็นภรรยาอำมาตย์โท พระสาลียากรพิพัฒน์ (เฉลิม บุญ-หลง) มีบุตรธิดาด้วยกัน คือ :–

(๑) อำมาตย์โท พระศรีพลพัทธ (อรุณ บุญ-หลง) เกิด พ.ศ. ๒๔๓๙

(๒) รองอำมาตย์เอก ทวีสวัสดิ์ บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๔๑

(๓) พระมหาอำพัน บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๔๔

(๔) รองอำมาตย์โท ศิรประภา บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๔๖

(๕) นายปพาฬ บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๔๙

(๖) สาหรี บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๕๐

(๗) เกษม บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๕๒

(๘) นายอุดม บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๕๖

(๙) ฎาลัฉวี บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๕๙

(๑๐) นายดรุณรัตน์ บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๖๒

(๑๑) นิลประไพ บุญ-หลง เกิด พ.ศ. ๒๔๖๔

๘) นายบิ๋น สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๓๐ เป็นบุตรนายเลี่ยม สิทธิสาริบุตร และทิม มีบุตรกับเรไร คือ :—

นายอร่าม สิทธิสาริบุตร เกิด พ.ศ. ๒๔๕๘

๙) ชุบ เกิด พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นธิดานายเลี่ยม สิทธิสาริบุตร และทิม มีบุตรกับนายประแดง ศรุตานนท์ คือ :—

นายสมบัติ ศรุตานนท์ เกิด พ.ศ. ๒๔๕๓
